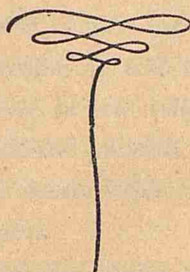
AL. I. SĂNDULESCU

Virgiliu P. Arbore. Bucureşti 1931.

RELIGIUNEA DACO-GEŢILOR

STUDIU ASUPRA CREDINŢEI RELIGIOASE LA DACI, INAINTE DE A IMBRAŢISA CREŞTINISMUL

BUCUREŞTI

Institutul de Arte Grafice „Bucovina" I. E. Torouţiu

Str. Gr. Alexandrescu No. 4.—Telefon Automat 210x43

1 9 2 9

PREFAȚĂ

Studiul religiunii daco-getice nu se impune numai prin lămurirea ce o poate aduce asupra culturii și a întregii vieți a Dacilor, care ajunsese să pună în mirare, prin curățenia și superioritatea înțelegerii ei, pe toată lumea care a cunoscut-o sau numai a auzit de dânsa, ci, pe lângă acest motiv, care nu mai poate mulțumi, în vremurile noastre, nici pe un istoric, se mai adaugă un altul, precumpănitor prin valoarea sa din punct de vedere practic.

Și cu drept cuvânt. Astăzi nu vom pătrunde suficient religiunea poporului român, nu vom înțelege gândurile și explicațiunile sale cu privire la cele religioase, până ce nu vom cunoaște substratul acestor gânduri, până ce nu vom cerceta sedimentul ce susține aceste explicații, depus în sufletul său din cele mai vechi timpuri.

O idee împărtășită mai multor persoane capătă aspecte deosebite în mintea fiecăreia, potrivit fondului său aperceptiv. Deaceea nu e de mirare când, Creștinismul poporului rus, sârb sau bulgar, se constată că nu e acelaș cu cel al poporului român. Ca și atunci când se afirmă că principiile creștine înțelese de popor în genere nu corespund totdeauna principiilor creștine expuse în tratatele teologice.

Vigoarea unei plante va fi în raport direct cu felul pământului în care a fost însămânțată. Calitățile acestui pământ

permit plantei de a-și înfige rădăcinile sale mai în adâncime sau mai la suprafață. Și după cum a isbutit planta să-și prindă mai puternic rădăcinile sale de solul ce o susține, cu atât va rezista mai mult vijeliilor vremii.

Acelaș lucru se întâmplă și în plantarea credințelor religioase. Succesul pătrunderii lor — pentrucă acest fapt ne interesează, nu extensiunea ce ar avea-o în spațiu — va depinde de fondul sufletesc de care dispune cel ce se pregătește de a le îmbrățișa. Principiile creștine sunt cu atât mai neclintite în sânul poporului și mai înțelese de acesta, cu cât au găsit mai multe puncte de contact cu sufletul său.

Așa dar, referindu-ne acum la credința poporului român, vedem ce înseamnă cunoașterea ideilor religioase cu care s'au hrănit atâtea veacuri străbunii săi și observăm cât ne-ar putea folosi, dacă am fi stăpâni pe acele verigi intime, de care s'au legat mai târziu principiile Creștinismului.

Nu numai că s'ar ajunge la o oarecare apreciere a tenacității credinței la acest popor, care tenacitate constitue dealtfel condițiunea capitală a vitalității acesteia, dar, pe lângă cunoașterea a fel de fel de superstiții, fărămituri rămase din păgânism, punerea în evidență și a vechilor credințe va contribui într'o mare măsură la ușurința catehizării actuale. Cei ce se ocupă cu întărirea credinței din societatea de azi, pentrucă vor găsi aci atâtea puncte de sprijin, vor întâmpina greutăți mai puține în străduințele lor.

Dar dacă se mai adaogă și faptul — nu de mai puțină importanță — că prin cunoașterea înaltei concepții religioase, în posesiunea căreia erau Daco-Geții, ne vom explica și creștinarea poporului român, făcută într'un mod atât de ușor, pe nesimțite aproape!

Creștinarea noului popor ce se năștea s'a făcut în așa fel,

cu totul aparte de creştinarea altor neamuri, încât s'ar putea zice, fără să greşim, că nici nu a avut loc acel sbucium, obişnuit în procesul oricărei convertiri, ci mai mult o completare de principii religioase. Aşa de apropiată a fost cugetarea religioasă daco-getică de cea creştină!

Această circumstanţă, că religiunea Daco-Geţilor a format fondul aperceptiv în primirea Creştinismului de poporul român, m'a şi îndemnat să ofer publicului acest studiu.

Nu se poate pretinde, cu materialul ce avem astăzi, ca să se înfăţişeze o expunerea desăvârşită a vechilor credinţe daco-getice. Deaceea nici un mi-am imaginat că lucrarea de faţă va fi lipsită de părţi întunecate şi chiar de erori. Sunt cel dintâi care mărturisesc că se vor găsi aci multe puncte slabe. Nădăjduesc însă, că indicaţiunile şi sfaturile ce le voiu primi vor contribui, măcar în parte, la înlăturarea lor.

AL. I. SĂNDULESCU

RELIGIUNEA DACO-GEŢILOR

CHESTIUNI PRELIMINARE

Subiectul în Istoria Religiunilor. Dacă în manualele actuale de istoria religiunilor se înşiră credinţele atâtor popoare primitive, ce locuiau prin pădurile fără sfârşit ale Africei, în jurul marelor lacuri ale Americii de nord, sau prin cine ştie ce insule de prin Oceanul Pacific, iar despre religiunea Daco-Geţilor nu se întâlneşte decât câteva cuvinte, sau chiar nimic, cu toate că această disciplină ar găsi aci mult mai multe elemente ce ar interesa-o, nu trebue să ne mire prea mult. Nu atât pentrucă şi-ar avea explicaţie lipsa tratării religiunei dacogetice din ansamblul celorlalte religiuni prin faptul că studiul religiunilor, făcut cu sistemă, e un studiu relativ nou, cât mai ales pentru motivul că nici viaţa şi întreaga cultură a străbunilor noştri Daco-Geţi n'a intrat în preocupările istoricilor români decât în ultimul timp. Deabia de câteva decenii s'au întreprins o serie de studii serioase, bazate şi pe cercetări arheologice.

Până acum, mândria noastră naţională, care îşi croise într'un rând un drum aşa de extremist, încât mulţi începuseră să-l privească cu îngrijorare, ne punea în faţă numai conştiinţa comunităţii de rassă cu neamurile latine. Orgoliul de a ne prezenta ca urmaşi ai celui mai viteaz popor, ne-a dictat să lăsăm mai în umbră, să neglijăm chiar pe eroicii şi „nemuritorii" Daco-Geţi. Şi istoriografia română, consecventă acestei stări de spirit de exaltare latinistă, dela primele cronici până aproape de vremurile noastre, vorbea foarte puţin despre Daco-Geţi; numai întrucât au venit în contact cu Romanii. Tocmai în jumătatea a doua a secolului al XIX-lea încep cercetările şi

asupra popoarelor ce au locuit țările române înainte de cucerirea romană.

Isvoare. E drept că astăzi, în urma cercetărilor răposatului arheolog Vasile Pârvan, avem multe cunoștințe precise cu privire la mănoasele ținuturi carpato-danubiene. Materialul strâns pe calea descoperirilor arheologice, deși acestea sunt la începutul lor, a clarificat și a contrazis multe păreri emise asupra popoarelor geto-dace. Totuș, în domeniul religios, cu toate că ar fi de așteptat, isvoarele de ordin arheologic nu ne pot deschide mari orizonturi. Nu este exclus însă ca viitorul, care este mai mult al acestor fel de documente, să ne facă surprize.

Iar în cât privește rezultatele ce-ar proveni din explicațiunile materialului glottologic, care dealtfel, în ceeace ne privește, este într'o cantitate aproape inexistentă, nu sunt totdeauna apărate de cele mai mari greșeli. Acest fel de isvoare sunt expuse mult pericolului unor deduceri diletante.

Așa dar, în reconstituirea religiunei geto-dace nu ne rămâne decât aproape acelaș material ce s'a întrebuințat și de primii cercetători ai culturii desvoltate, înainte de Traian, în regiunile nord-dunărene, material format în mare măsură din relațiunile date de cei vechi.

Starea isvoarelor literare. Ceeace e interesant, e că știrile literare ce privesc religiunea Daco-Geților sunt mai bogate decât cele date asupra celorlalte părți ale culturii lor: artă, industrie, comerț, etc., fapt care, desigur, a dat de gândit, și care dealtfel ne și poate spune mult.

Netăgăduit că religiunea constituia, în general, la toate popoarele vechi, corolarul tuturor categoriilor culturii și prin autoritatea sa imensă juca rolul unei funcții de coeziune socială. Dar la Daco-Geți, mai mult ca la oricare alt popor, religiunea a isbutit să pătrundă profund toate formele vieții lor sociale. Totul era impregnat de ideile lor religioase. Traiul în familie, în comunitățile lor, în răsboiu, tot felul de datini și obiceiuri și întreg caracterul național getic era închegat sub puterea concepției religioase. Partea cea mai caracteristică a acestui popor o forma cugetarea sa religioasă. Credința străbunilor noștri

se impunea printr'un înalt mod de a concepe viața și divinitatea.

Dar tocmai această adâncă filosofie religioasă daco-getică a fost ca o piatră de încercare pentru toți cei vechi, cari intenționau să-i dea o explicare. Neputând admite asemenea idei la un popor barbar — pentru ei — și simplu ca Geții, au căutat să interpreteze acest fapt în felurite chipuri, făcând fiecare, în felul său, câte o ipoteză prin care credea că se poate justifica credința religioasă daco-getică. Deaceea, mai toate indicațiunile, ce le avem asupra religiunei strămoșilor noștri dela scriitorii antici, sunt sau idei aduse în sprijinul vreunei ipoteze și deci tendențioase, fără valoare istorică, sau știri împrumutate dela unii ca aceștia din urmă, ori și de aiurea, și necontrolate, și numai rar de tot întâlnim și câte o relațiune, care să se bazeze pe vreo informațiune mai precisă și dată fără nici un interes, decât acela de a expune adevărul.

Consecințele discordanței indicațiunilor date de cei vechi. Constatarea urmărilor, ce isvorăsc din această poticnire a scriitorilor din antichitate de frumusețea credinței strămoșilor noștri, nu rămâne numai aci. Relatările lor au servit ca material posterității în această chestiune. Și firește, dintr'un asemenea material, ce se prezintă cu atâtea aspecte, scriitorii moderni au putut alege și modelà, fără multă greutate, orice teorie, ce le convenea, asupra religiunei daco-getice, folosindu-se de aceleași isvoare.

Așa se explică de ce acum ne găsim în posesiunea a o mulțime de păreri, cu totul deosebite unele de altele, asupra religiunei daco-getice, și care caută să-și afirme fiecare temeinicia sa. Numai între scriitorii români, cercetând acest fapt, vom observa că religiunea Daco-Geților e trecută aproape prin toate clasificările religiunilor.

Astfel, Gr. G. Tocilescu [1]), Ștefan Meteș [2]) etc. susțin că

1) **Dacia înainte de Romani.** (In Analele Academiei Române, 1877, vol. X, p. 662).

2) **Istoria neamului românesc.** (In Bibl. Astra No. 4) Sibiu 1922 vol. I p. 4.

Daco-Geţii au fost politeişti. Xenopol[1]) crede că religiunea daco-getică a fost dualistă. Iar, în cele din urmă, V. Pârvan[2]), apropiindu-se cel mai mult de adevăr, susţine că religiunea proto-părinţilor noştri a fost henoteistă[3]).

Metoda de lucru. Evident, faţă de un material literar aşa de flexibil şi în urma atâtor păreri diferite, formate în decursul timpului, nu e tocmai uşor, astăzi, de a alege ce ar putea prezenta mai multă verosimilitate şi de partea cui ar fi dreptatea.

Elementele de care trebue să ne folosim, în reconstituirea religiunei daco-getice, au ajuns aşa de încurcate şi de încâlcite, încât, pentru culegerea şi curăţirea lor de sgura depusă de vreme, se impune o anumită metodă de lucru.

Având în vedere că de felul întrebuinţării indicaţiunilor venite din antichitate, va depinde şi rezultatul final, ne-am propus, în primul rând, de a face o analiză asupra referatelor vechilor autori, ce privesc credinţa religioasă daco-getică. Numai prin croirea acestui făgaş, prin hăţişul isvoarelor literare, avem credinţa că vom eşi la luminiş.

1) **Istoria Românilor,** Iaşi 1888 vol. I p. 88.

2) **Getica** (In Anal. Ac. Rom.). Cultura naţională Bucureşti 1926 p. 156.

3) Această numire este introdusă în clasificarea religiunilor de un susţinător al Naturismului, **Max Müller,** în urma concluziunilor la care a ajuns prin studiul vechei religiuni a Indienilor.

Max Müller socoteşte că aceştia au adorat la început un singur agent fizic: lumina. Oricare ar fi fost felul de reprezentare al divinităţii, oricare ar fi fost fenomenul natural prin care divinitatea se manifestă, Indianul se adresa ca unei singure divinităţi, atribuindu-i toate însuşirile divine. Prin urmare considera existenţa mai multor divinităţi, conform varietăţii fenomenelor, însă pe fiecare în parte o socotea ca singura divinitate mai presus de oricare alta. Şi Müller conchide că, din acest mod primitiv de a concepe divinitatea ar deriva apoi monoteismul sau politeismul, după cum s'a ţinut în seamă unitatea sau pluralitatea fiinţei divine. Iar modul acesta de concepţie religioasă, l-a numit **henoteism.**

Dar acest henoteism al lui Müller, indicat la Indieni, e mai mult un politeism, un politeism monarhic, aşa că introducerea acestei noi numiri în clasificarea religiunilor ar constitui mai mult un pleonasm (A se vedea: **Curs de Teologie fundamentală** de **Pr. I. Mihălcescu,** profesor la Facultatea de Teologie din Bucureşti pag. 78 şi 128).

Aci vom urmări geneza ideilor ce apar la diferiţi scriitori şi dacă aceste idei, la origina lor, vor fi dubioase sau formate din svonuri, le vom considera drept cantitate neglijabilă, cu toate că vor fi repetate mai târziu şi poate susţinute şi cu mai multă siguranţă. Prin urmare nu vom ceda tentaţiunilor mulţimei mărturiilor, date asupra unei chestiuni oarecare, fără a ţine seamă, potrivit vechimei şi autorităţii din partea căreia vine, dacă mărturia respectivă se apropie întrucâtva de adevăr.

Iar dacă vom observa indicaţiuni cu o valoare istorică ce nu se poate contesta, chiar într'un număr mai mic faţă de celelalte, aceste indicaţiuni, care deseori se întrezăresc numai prin concordanţa lor cu întreaga viaţă a Getului, vor servi drept premize justei concluziuni ce se va face asupra religiunei daco-getice.

In discernământul părerilor ce s'au păstrat de la cei vechi, precum şi în aprecierea teoriilor scriitorilor moderni, nu e mai puţin adevărat că, noua metodă, introdusă de magistrul Pârvan, de a socoti pe Daco-Geţi cu totul aparte de rudele lor din sudul Dunării — metodă ce s'a adoptat întru totul aci— va fi de un ajutor capital.

Şi în sfârşit, în al doilea rând, după ce vom alege din isvoarele literare relaţiunile ce pot rămâne prin valoarea lor istorică, vom arăta şi părerile noastre asupra religiunei daco-getice, comentând şi înlăturând teoriile autorilor moderni neîntemeiate, cari ni se vor părea că s'au impus mai mult, când vom avea în vedere şi documentele de ordin arheologic, ce s'au găsit până acum.

ISVOARELE LITERARE

Herodot. Cele mai vechi mărturii literare asupra religiunei daco-getice le avem dela părintele istoriei, Herodot.

De origină din cetatea grecească Halicarnas (Asia mică), Herodot s'a născut pe la 484 şi moare către 410 a. Hr. Fiind dintr'o familie de comercianţi şi înzestrat şi cu un puternic spirit de iscoditor, istoricul grec a întreprins numeroase călătorii în diferite laturi ale lumii, spre a cerceta la faţa locului viaţa şi moravurile popoarelor ce-l interesau. In părţile acestea a studiat vestul Mării Negre şi se crede că ar fi ajuns până în Caucaz. Ştirile asupra strămoşilor noştri le-a căpătat în timpul cât a stat în oraşele depe ţărmul Mării Negre, Olbia şi Tyras.

Precum se vede, Herodot poate să ne refere lucruri văzute şi deci foarte preţioase din punct de vedere istoric. Pentru care fapt relaţiunile sale constituesc şi isvorul cel mai de seamă în această materie.

Daco-Geţii sunt caracterizaţi din punctul de vedere religios, de istoricul grec de „nemuritori". Referatul său [1]) îşi ia început chiar dela acest atribut.

IV 94 „Că sunt nemuritori ei şi-o explică în chipul următor: Socotesc că nu mor ci, dacă au răposat, merg la zeul lor Zalmoxe; unii dintre dânşi îl mai socotesc pe acesta (Zalmoxe) drept Ghebeleizis. La fiecare cinci ani, alegînd prin sorţi pe unul

---

[1]) IV. 94. 'Αθανατίζουσι δὲ τὸν τρόπον: οὔτε ἀποθνήσκειν ἑωυτοὺς νομίζουσι, ἰέναι τε τὸν ἀπολλύμενον παρὰ Ζάλμοξιν δαίμονα. οἱ δὲ αὐτῶν τὸν αὐτον τοῦτον νομίζουσι Γεβελέϊζιν. Αιὰ πεντετηρίδος δὲ τὸν πάλῳ λαχόντα αἰεὶ σφέων αὐτῶν ἀποπέμπουσι ἄγγελλον

dintr'înșii, îl trimit ca sol către Zalmoxe, însărcinându-l cu cele ce are de cerut fiecare. Şi îl trimit în chipul următor: unii dintre ei se aşează ţinând trei suliţe, iar alţii, luând de mâini și de picioare pe cel orânduit de a fi trimis către Zalmoxe, ridicându-l în sus, îl asvârl pe vârful suliţelor. Dacă în cădere e pătruns de acestea și moare, ei cred că zeul le este favorabil; dacă nu moare, ei învinuesc pe solul acela, zicând că este om rău; aruncând vina asupra lui, trimit pe altul. Instrucţiunile i se dau încă fiind în viaţă. Tot Tracii aceştia, când tună și fulgeră, aruncă cu săgeţile în sus, spre cer, şi ameninţă pe Dumnezeu, socotind că nu mai este alt Dumnezeu afară de al lor".

95. „După cum am aflat dela Grecii ce locuiesc Helespontul și Pontul, acest Zalmoxe, fiind om, servise la Samos, și anume a fost sclavul lui Pitagora, fiul lui Menesarch; după aceasta, el devenind liber, a adunat avere mare şi îmbogăţindu-se, s'a întors în patria lui. Tracii duceau atunci o viaţă proastă și fiind ignoranţi, acest Zalmoxe, crescut în moravurile ioniene și având o educaţie mai solidă ca a Tracilor, de-

---

παρὰ τὸν Ζάμολξιν, ἐντελλόμενοι τῶν ἄν ἑκάστοτε δέωνται. Πέμπουσι δὲ ᾧδε˙ οἱ μὲν αὐτῶν ταχθέντες ἀκόντια τρία ἔχουσι, ἄλλοι δὲ διαλαβόντες τοῦ ἀποπεμπομένου παρὰ τὸν Ζάλμοξιν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, ἀνακινήσαντες αὐτὸν μετέωρον ριπτέουσι ἐς τὰ λόγΧας. Ἠν μὲν δὴ ἀποθάνῃ ἀναπαρεὶς, τοῖσι δὲ ἵλεως ὁ θεὸς δοκέει εἶναι˙ ἤν δὲ μὴ ἀποθάνῃ, αἰτιεῦνται αὐτὸν τὸν ἄγγελλον, φάμενοί μεν ἄνδρα κακὸν εἶναι, αἰτιησάμενοι δὲ τοῦτον ἄλλον ἀποπέμπουσι˙ ἐντέλλονται δὲ ἔτι ζῶοντι˙ Οὗτοι οἱ αὐτοὶ θρηίκες καὶ πρὸς βροντήν τε καὶ ἀστραπὴν τοξεύοντες ἄνω πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀπειλέουσι τῷ θεῳ, οὐδένα ἄλλον θεὸν νομίζοντες εἶναι εἰ μὴ τὸν σφέτερον.

95. Ὡς δὲ ἐγω πυνθάνομαι τῶν τὸν Ἑλλήνων Ἑλλήσποντον οἰκεόντων κὰι Πόντον, τὸν Ζάλμοξιν τοῦτον ἐόντα ἄνθρωπον δουλεῦσαι ἐν Σάμῳ, δουλεῦσαι δὲ Πυθαγόρῃ τῷ ΜνήσαρΧου˙ ἐνθεῦτεν δὲ αὐτὸν γενόμενον ἐλεύθερον χρήματα κτήσασθαι συχνὰ, κτησάμενον δὲ ἀπελθεῖν ἐς τὴν ἑωυτοῦ˙ ἅτε δὲ κακοβίων τε ἐόντων τῶν θρηίκων καὶ ὑπαφρονεστέρων τὸν Ζάλμοξιν τοῦτον ἐπιστάμενον δίαιτάν

oarece fusese în contact cu Grecii şi încă cu unul din cei mai de seamă dintre filosofii Grecilor, cu Pitagora, își făcu o odaie pentru bărbaţi și pentru primirea și ospătarea celor mai de frunte din concetățenii săi, unde să-i învețe că nici el, nici oaspeţii lui, nici cei ce se vor naşte în veci dintr'înșii, nu vor muri, ci vor merge într'un loc unde vor trăi veșnic, având toate bunătăţile. In timp ce el vorbea astfel și făcea ceeace spunea, puse să-i facă în aceasta o locuință subterană. Indată ce fu gata locuința, se făcu nevăzut pentru Traci, în care rămase trei ani; iar aceştia îl regretară şi îl plânseră ca pe un mort. In al patrulea an, iar se arată printre Traci și astfel ei s'au încredinţat de toate cele spuse de Zalmoxe".

96. ,,Eu despre aceasta şi despre locuința subterană, nici nu o pun la îndoială, nici nu o cred în întregimea ei. Cred însă că acest Zalmoxe trebuie să fi trăit cu mulți ani înainte de Pitagora. Iar fie că va fi fost un oarecare om Zalmoxe, fie că acesta ar fi un oarecare zeu pământean al Geților, să le fie de bine".

τε Ἰάδα καὶ ἤθεα βαθύτερα ἢ κατὰ Θρήικας, οἷα Ἕλλησί τε ὁμιλήσαντα καὶ Ἑλλήνων οὐ τῷ ἀσθενεστάτῳ σοφιστῇ Πυθαγόρῃ, κατασκευάσασθαι ἀνδρεῶνα, ἐς τὸν πανδοκεύοντα τῶν ἀστῶν τοὺς πρώτους καὶ εὐωχέοντα ἀναδιδάσκειν, ὡς οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ συμπόται αὐτοῦ οὔτε οἱ ἐκ τούτων αἰεὶ γινόμενοι ἀποθανέονται, ἀλλ'-ἥξουσι ἐς χῶρον τοῦτον, ἵνα αἰεὶ περιεόντες ἕξουσι τὰ πάντα ἀγαθά. Ἐν ᾧ δέ ἐποίεε τὰ καταλεχθέντα καὶ ἔλεγε ταῦτα, ἐν τούτῳ κατάγαιον οἴκημα ἐποιέετο· ὡς δέ οἱ παντελέως εἶχε τὸ οἴκημα, ἐκ μὲν τῶν Θρηίκων ἠφανίσθη, καταβὰς δέ κάτω ἐς τὸ κατάγαιον οἴκημα, διαιτάτο ἐπ' ἔτεα τρια· οἱ δὲ μὲν ἐπόθεόν τε καὶ ἐπένθεον ὡς τεθνεῶτα· τετάρτῳ δὲ ἔτεϊ ἐράνη τοῖσι Θρήιξι, καὶ οὕτο πιθανά σφι ἐγένετο τα ἔλεγε ὁ Ζάλμοξις· ταῦτά φασί μιν ποιῆσε.

96. Ἐγω δὲ περὶ μὲν τούτου καί τοῦ καταγαίου οἰκήματος οὔτε απιστέω οὔτε ὧν πιστεύω τι λίην, δοκέω δὲ πολλοῖσι ἔτεσι πρότερον τὸν Ζαλμοξιν τοῦτοη γενέσθαι Πυθαγόρεω· εἴτε δὲ έγενετό τις, Ζάλμοξις ἄνθρωπος, εἴτ' ἐστὶ δαὶμων τις Γέτῃσι οὗτος ἐπιχώριος, χαιρέτω. (Ed. Firmin Didot, prin C. Müller. Paris, 1877).

De observat este că Herodot, după ce ne dă câteva ştiri asupra religiunei daco-getice şi pentru care nu ne arată nici o îndoială, ne pune în faţă şi alte ştiri, ce ar explica origina zeităţii Geţilor şi înălţimea concepţiei lor religioase. Referatul său, privit cu băgare de seamă, ar fi format din două părţi: una, care se ocupă cu cunoştinţele ce le are în mod precis asupra religiunei daco-getice şi alta, ce cuprinde ştiri culese din diferite svonuri.

Asupra acestora din urmă, are grijă însă să afirme dela început, că sunt date aşa *după cum le-a aflat*. Ba chiar ne indică şi autoritatea dela care provin aceste ştiri: „dela Grecii ce locuiesc Helespontul şi Pontul". Aşa că ne dă posibilitatea de a ne da seama de câtă exactitate ar putea dispune şi deci cât temei trebue să punem pe aceste ştiri.

Mai ales că însuşi Herodot păstrează faţă de ele toate rezervele. Pentru aceasta şi încheie cu această afirmaţiune: „Eu despre aceasta şi despre locuinţa subterană, nici nu o pun la îndoială, nici nu o cred în întregimea ei", şi mai mult: „cred însă că acest Zalmoxe trebue să fi trăit cu mulţi ani înainte de Pitagora".

Aşa dar, după Herodot, chiar dacă s'ar admite în principiu aplicarea acestei teorii evhemeriste [1]), asupra zeului getic Zalmoxe, apoi nici atunci nu par a fi exacte ştirile Grecilor din Helespont şi Pont, că Zalmoxe ar fi fost contimporan cu Pitagora. Prea trecuse în sferele divinităţii acest Zalmoxe. I se părea istoricului grec că zeul getic ar avea prea puţine însuşiri de un fost pământean. Dar în fine, şi-ar fi avut justificare aceste păreri, însă numai dacă Zalmoxe ar fi trăit cu mult înaintea lui Pitagora, în negura vremurilor. Numai de o vreme îndelungată se putea şterge orice urmă de pământesc la acest zeu.

---

1) Dacă s'ar putea numi aşa. **Evhemeros,** cel ce a formulat această teorie, că zeii ar fi oameni divinizaţi, a trăit cu două secole după Herodot. Aceasta însă nu înseamnă că esenţa teoriei n'a existat şi înaintea filosofului şcoalei cirenaice. Comp. **Tomaschek. Die alten Thraker** I p. 93. (In Sitzungsbericht der keiserlichen Acad. der Wiss. Wien. Vol. 128).

Origina acestor păreri, venite la noi prin Herodot, o putem data cel mult cu un secol înainte de Herodot [1]), când Grecii, ajunşi prin împrejurimile Pontului Euxin şi prin părţile noastre şi observând aci o viaţă bine orânduită şi bazată pe o credinţă şi obiceiuri de o adâncime ce nu se întâlneşte la alte popoare, au căutat, în admiraţia lor, să găsească o explicare, socotind că o astfel de filosofie religioasă ar fi împărtăşită dela Pitagora [2]).

De altfel Grecii, prin spiritul lor raţionalist, au mai făcut presupuneri în felul acesta şi cu un alt personaj legendar al ţinuturilor scitice, Abaris Hiperboreanul.

Despre acesta face menţiune atât Herodot [3]), cât şi alţi scriitori din antichitate, ca: Platon [4]), Iamblicus [5]), Porfiriu [6]), etc., dar cari nu ne spun însă nimic precis despre el.

Şi acesta ar fi venit din ţările Hiperboreilor la Greci şi de

1) **Cf. Pârvan: Getica.** Cultura naţională (Anal. Acad. Rom.) Bucureşti 1926 p. 131.

2) **Erwin Rohde (Psyché.** Le culte de l'ême chex les Grecs et leur croyance à l'immortalité; ed. franceză. Paris ed. Payot. 1926 p. 288) se foloseşte de această apropiere ce se făcea de cei vechi între Pitagora şi credinţa religioasă daco-getică. Fie că din Zalmoxe, preotul şi învăţătorul Dacilor, se făcea un elev al lui Pitagora, cum obişnuiau cei mai mulţi, fie că se făcea din Pitagora un adept al învăţăturilor trace (getice), cum încearcă Hermippus Callimachius (F. H. G. III, 41.$_{21}$), amestecul lui Pitagora aci, între credinţele religioase daco-getice, nu şi-ar avea nici un rost dacă nu se avea în vedere concepţia lui Pitagora asupra sufletului, concepţia metempsichozei, care se găsea şi la Geţi. (Vezi şi **Kazarow; Zalmoxis** în **Klio** XII, 1912 p. 357).

Dar această explicare a lui Rohde este dată prea grăbit — probabil determinat de faptul că se potrivea aşa de bine scopului lucrării sale — deoarece, după cum vom vedea mai jos, la Daco-Geţi nu se întâlneşte credinţa în metempsichoză. Credinţa daco-getică era cu totul străină acestei concepţii.

3) Cartea lV 36.

4) Χραμίδης VI 158 B.

5) **De vita Pithagore** ed. Kuster XIX 90; XXVIII 135-138, 140-141, 25 seqv., etc.

6) **De vita Pithagore** ed. Kuster §§ 28 şi 29.

aci, după câtva timp, s'a întors iarăş la ai săi. Ar fi fost servitor şi apoi preot al lui Apollo, de la care a primit o săgeată cu efecte miraculoase. Pe această săgeată ar fi călătorit în jurul pământului.

Iamblicus ne referă că a fost chiar ucenicul lui Pitagora [1]), căruia i-a dat în dar, drept recunoştinţă pentru învăţăturile primite dela acesta, săgeata miraculoasă.

Hellanicus. Dar conceperea divinităţii daco-getice în chip evhemeristic îşi găseşte la Herodot numai un început. Deaci, în toate relatările posterioare istoricului grec, se va observa că spiritul raţionalist îşi câştigă din ce în ce mai mult teren. Autorii antichităţii, cari vor continua să dea relaţiuni în această materie, vor împrumuta dela Herodot, cu mai puţin discernământ, tocmai acele păreri ce au mai puţină valoare istorică, pentrucă le putea da o idee mai clară asupra religiunii daco-getice fără prea multă bătaie de cap şi totodată era şi în tonul spiritului vremei.

Astfel Hellanīcus Mytilenaeus, care vorbeşte cel dintâi după Herodot despre Zalmoxe, se mărgineşte numai la indicaţiunile date de Herodot în partea a doua a referatului său, luându-le se pare chiar după acesta — după cum se va observa din textul ce-l vom da imediat — dându-le însă aspectul veritäţii, ce tocmai lipsea la Herodot.

Să ascultăm deci [2]) pe Hellanicus:

(Zalmoxe)..., a fost un oarecare Grec ce a îndrumat

---

1) **Creuzer** afirmă că toţi zeii Sciţilor sunt la cei vechi în legătură cu Pitagora. (**Religions de l'antiquité.** Paris 1927 trad. de I. D. Guigniaut. Vol. II partea I pag. 267).

[2]) (Ζάλμοξις)... 'Ελληνίκός τις γεγονὼς τελετὰς κατέδειξε Γέταις τοῖς ἐν Θρᾴκῃ καὶ ἔλεγεν, ὅτι οὔτ'ἂν οὑτὸς ἀποθάνοι, οὔθ'οἱ μετ'αὐτοῦ, ἀλλ'ἕξουσιν πάντα ἀγαθά· ἅμα δὲ ταῦτα λέγων ᾠκοδόμει οἴκημα κατάγαιον· ἔπειτα ἀφανισθεὶς αἰφνίδιον 'εκ θρᾳκῶν ἐν τούτῳ διῃτᾶτο· Οἱ δὲ Γέται ἐπόθουν αὐτὸν. Τετάρτῳ δὲ ἔτει πάλιν φαίνεται, καὶ οἱ θρᾷκες αὐτῷ πάντα ἐπίστευσαν. Fragmenta Historicorum Graecorum. Ed. Müller (Firmin Didot)Paris 1885 Vol I. pag. 173

dela început pe Geții cei din Tracia și a zis că însuși el nu va muri și nici cei ce sunt cu el (partizanii săi), ci vor avea tot binele. Mai înainte de a zice aceasta și-a clădit o locuință subterană. Apoi retrăgându-se pe furiș din privirea Tracilor, a trăit în aceasta. Geții, în adevăr, i-au simțit lipsa cu părere de rău. Iar în al patrulea an, iarăși s'a arătat și Tracii i-au crezut lui toate".

Prin urmare iată un om, de neam grec (numai neamul i l-a schimbat Hellanicus), care dă îndrumări Geților și învățătura despre nemurire. Cum a devenit crezut? Printr'un oarecare truc. S'a ascuns într'o subterană de unde a apărut tocmai în al patrulea an, dând astfel impresia învierii și dovedind prin faptă adevărul învățăturilor sale despre nemurire. Nimic mai explicabil.

E drept că scriitorii posteriori lui Herodot și-au însușit, după cum vom mai vedea, și din indicațiunile lui Herodot din prima parte a referatului său — de oarece Geții întotdeauna au servit ca mărturii văzute, trădând, prin orice faptă, minunata lor concepție asupra nemuririi sufletului și divinității lor — dar numai prin explicațiunile date în a doua parte a referatului lui Herodot, pe care fiecare le amplifică într'un fel sau altul.

Platon. Din secolul ce urmează imediat după acel al lui Herodot (sec. IV), avem însă un referat ce prezintă aceeaș importanță pentru formarea unei juste aprecieri asupra religiunei daco-getice, nu numai prin vechimea sa, cât și prin faptul că este lipsit de acele explicațiuni, ce le-am întâlnit în partea a doua a referatului lui Herodot.

Aceasta se găsește în dialogul lui Platon intitulat Χραμίδης. In acest dialog, Critias povestește lui Socrate cum tânărul Chramide suferă de o violentă durere de cap și cere un remediu pentru întâmpinarea acestei dureri. Socrate îi răspunde că el cunoaște un medic care posedă un remediu pentru durerea de cap. Acest remediu ar consta din prepararea unor erburi, asupra cărora medicul pronunță niște cuvinte magice. Dar superioritatea acestui remediu rezidă, în primul rând, în

metoda de tratare. Şi Socrate vorbeşte mai întâi de felul cum se practică această metodă la Greci:

156 IV B. . . . ,,după cum poate ai auzit și tu despre medicii iscusiți că, atunci când cineva i-ar consulta pentru durere de ochi, ei zic că nu este posibil de a căuta să vindece numai ochii, ci că ar fi necesar de a tămădui și capul, dacă voește ca ochii să-i fie în stare bună. Şi dacă ar voi să vindece capul singur, lăsând la o parte întreg corpul, ar fi o mare nebunie. Potrivit acestor principii, supun unui regim special întreg corpul și apoi se îngrijesc să vindece partea cu întregul" [1]).

Apoi arată cum această metodă devine complectă și care se și întrebuințează la renumitul remediu pe care îl recomandă lui Chramide:

156 V. . . . ,,acesta (zice Socrate) eu l-am învățat acolo, în armată, dela unul din medicii traci, dintre ucenicii lui Zalmoxe, despre cari se zice că pot face pe oameni nemuritori. Şi zicea acel Trac, că acele principii, pe care le au medicii greci, despre care am și vorbit acum, sunt bune, dar Zalmoxe, adaogă el, regele nostru, Dumnezeu fiind, spune că precum nu trebuie să încercăm a vindeca ochii fără a avea vindecat mai întâi capul, sau capul fără trup, tot așa nici trupul fără suflet și că tocmai de aceea sunt multe boli ce sunt necunoscute medicilor greci, fiindcă nu cunosc întregul de care ar trebui să se ocupe. Căci dacă acesta (sufletul) merge rău, este cu neputință ca partea să meargă bine, pentrucă toate, zice el, își au origina

1) 156. IV. B....ἀλλ 'ὥσπερ ἴσως ἤδη καὶ σὺ ἀκήκοας τῶν ἀγαθῶν ἰατρῶν, ἐπειδάν τις αὐτοὶς προσέλθῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀλγῶν, λέγουσὶ που, ὅτι οὐχ οἷόν τε αὐτοὺς μόνους ἐπιχειρεῖν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἰᾶσθαι, ἀλλ 'ἀναγκαῖον εἴη ἅμα καὶ τὴν κεφαλὴν θεραπεύειν, εἰ μέλοι και τὰ τῶν ὀμμάτων εὖ ἔχειν˙ Καὶ αὖ τὸ τὴν καφαλὴν οἴεσθαι ἄν ποθεν θεραπεῦσαι αὐτὴν ἐφ'ἑαυτῆς ἄνευ ὅλου τοῦ σώματος πολλὴν ἄνοιαν εἶναι. ἐκ δὴ τούτου τοῦ λόγου διαίταις ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα τρεπόμενοι μετὰ τοῦ ὅλου τὸ μέρος ἐπιχειροῦσι θεραπεύειν τε καὶ ἰᾶσθαι.

în suflet, şi cele bune şi cele rele pentru corp ca şi pentru omul întreg şi că de aci (din suflet) provin acestea, după cum (am văzut că provin) din cap pentru ochi".

157. *A.* „Deci (din cele arătate reiese că) trebue să vindecăm întâi şi mai ales pe acesta (sufletul), dacă voim ca cele ale capului şi cele ale întregului corp să fie în stare bună [1]).

In fine, Socrate arată că remediul constă şi din unele cântece, care au rolul de a face să se nască în suflet temperanţa şi în prezenţa căreia se poate câştiga sănătatea corpului [2]). Marea greşeală a unor medici ar proveni deci din tratarea deosebită a celor două părţi ale omului: corpul şi sufletul.

După cum vedem, versiunile cu privire la Zalmoxe din dialogul lui Platon sunt foarte preţioase. Din ele se poate întrevede înalta concepţie daco-getică asupra sufletului, concepţie cu mult superioară chiar decât a Grecilor.

---

1) 156. V..... ἔμαθον δ'αὐτὴν ἐγὼ ἐκεῖ ἐπὶ στρατείας παρά τίνος τῶν Θρᾳκῶν τῶν Ζαλμόξιδος ἰατρῶν, οἵ λέγονται καὶ ἀπαθανατίζειν. ἔλεγε δὲ ὁ θρᾷξ οὗτος, ὅτι ταῦτα μὲν ἰατροὶ οἱ Ἕλληνες, ἃ νῦν δὴ ἐγὼ ἔλεγον, καλῶς λέγοιεν· ἀλλὰ Ζάλμοξις, ἔφη, λέγει ὁ ἡμέτερος βασιλεύς, θεὸς ὤν, ὅτι ὥσπερ ὀφθαλμοὺς ἄνευ κεφαλῆς οὐ δεῖ ἐπιχειρεῖν ἰᾶσθαι οὐδὲ κεφαλὴν ἄνευ ψυχῆς ἀλλὰ τοῦτο καὶ αἴτινον εἴη τοῦ διαφεύγειν τοὺς παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἰατροὺς τὰ πολλὰ νοσήματα, ὅτι τὸ ὅλον ἀγνοοῖεν οὗ δέοι τὴν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι, οὗ μὴ καλῶς ἔχοντος ἀδύνατον εἴη τὸ μέρος εὖ ἔχειν. πάντα γὰρ ἔφη ἐκ τῆς ψυχῆς ὡρμῆσθαι καὶ τὰ κακὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ τῷ σώματι καὶ παντὶ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐκεῖθεν ἐπιρεῖν ὥσπερ ἐκ τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τὰ ὄμματα.

2) 157. Α. δεὶν οὖν ἐκεῖνο καὶ πρῶτον καὶ μάλιστα θεραπεύειν, εἰ μέλλει καὶ τὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τὰ τοῦ ἄλλου σώματος καλῶς ἔχειν.

Despre această metodă secretă, în materie de medicină, de care dispuneau unii dintre Traci (Geţii), vorbeşte şi Arrian: Ὁ δ'αυτὸς Ἀρριανὸς καὶ θρᾴκην τινὰ ἱστορεῖ νύμφην σοφὴν ἀμφὶ ἐπῳδάς τε καὶ φάρμακα, καὶ οἵαν τὰ μὲν ἑλκύσαι τῶν παθημάτων φαρμάκοις, τὰ δὲ ἐργάσασθαι. (F. H. G. Vol. III. p. 59)

Pe lângă aceasta, ceeace ne interesează mai ales aci, e faptul că, zeul getic apare într'o altă lumină. Cu toate că s'ar părea că Zalmoxe este înfățișat ca un vestit *medic* sau *rege*, totuș, observându-se cu atenție, se va vedea că acestea nu sunt decât atribuite ale *zeului* Zalmoxe, după cum este chiar numit : θεὸς ὢν. Din context reiese că atributul de medic îl are Zalmoxe pentru înalta sa concepție asupra raportului sufletului cu corpul. Și totodată s'ar putea afirma că aci apare mai mult ca un medic al sufletului. Iar atributul cel de rege i se cuvine pentru că e ocârmuitorul întregei vieți a Getului.

Neapărat că Geții făceau descântece în numele zeului lor Zalmoxe, pentru care fapt și leacul e atribuit lui Zalmoxe și profesat de un medic, care se socotește ucenic al lui Zalmoxe. Deaceea Platon și mai jos amintește de unele descântece ca fiind ale lui Zalmoxe (cap. IV 158 B).

Mai târziu (sec. IV d. Hr.) vedem că se amintește prin Iulian, în al VIII-lea discurs al acestuia către amicul său Salustiu—având desigur ca isvor de inspirație referatul de mai sus—de aceste descântice și cântări, atribuite lui Zalmoxe, ce aveau mare influență asupra sufletului:

„Prin ce accente melodioase, sufletul meu în prada supărărilor, se va putea modera existența? Oare nu ne putem aminti cuvintele lui Zalmoxe și repeta cântările pe care Socrate, aducându-le în Atena, i-a cântat bunului Chramide, pentru a-i alunga durerea de cap?" [1]).

Strabo. In urma știrilor de seamă asupra religiunei Daco-Geților venite prin Herodot și Platon, mai întâlnim alte indicațiuni tocmai în sec. I d. Hr. la geograful Strabo. Acesta însă, ca toți cei ce-l vor urma, va împrumuta acelaș drum în-

1)... τί ποτε οὖν ἄρα Χρὴ, καὶ τίνας ἐπῳδὰς εὑρόντα, πεῖσαι πρᾴως ἔΧειν ὑπὸ τοῦ πάθους θορυβουμένην τὴν ψυΧὴν ; ἆρα ἡμῖν οἱ Ζαμόλξιδός εἰσι μιμητέοι λόγοι, καὶ ἐκθρυλλεῖν τὰς 'επῳδὰς, ἃς 'Αθήναξε φέρων ὁ Σωκράτης, πρὸ τοῦ τὴν ὀδύνην ἰᾶσθαι τὴς κεφαλῆς, ἐπᾴδειν ἠξίον τῷ καλῷ Χραμίδῃ ;.. (Iulian Apostatul. Ed. Hertleim Teubner, p. 244).

ceput în partea a doua a referatului lui Herodot, socotind pe zeul get ca un fost om, care a întrebuințat diferite mijloace pentru a deveni zeu. Strabo însă dă aceste știri ca venite din partea lui Poseidon, deci ar avea o vechime mai mare, cel puțin cu un secol înaintea lui Strabo.

Iată ce ne referă Strabo:

„Se spune că un oarecare dintre Geți, cu numele de Zamolxe, a fost sclavul lui Pitagora și că a învățat dela dânsul ceva din știința cerului, ba și dela Egipteni câteva, rătăcind până prin părțile acelea și că, dacă s'a întors acasă, a avut mare trecere, și la șefi și la popor, pentrucă prezicea semnele meteorologice, iar în cele din urmă a înduplecat pe rege să-l ia tovarăș la domnie, ca pe unul care era în stare să anunțe cele ce se întâmplă pe la zei. Și la început l-au pus preot al celui mai de cinste zeu dela dânși, după aceea însă a fost proclamat el însuși zeu, alegându-și un loc, unde era o peșteră, și până la care nu putea nimeni pătrunde, a trăit acolo, întâlnindu-se numai rar cu alți oameni, afară de rege și servitori. La aceasta regele ia dat tot concursul, fiindcă vedea că oamenii îi erau supuși cu mult mai mult ca înainte, ca unuia ale cărui ordine erau date în înțelegere cu zeii. Acest obicei a dăinuit până în zilele noastre, căci întotdeauna s'a găsit cineva de așa natură ca să fie consilier al regelui, iar Geții să-l socotească drept zeu. Și muntele a fost considerat ca sfânt și chiar îl socotesc așa, numele fiind Kogheon [1]), ca și al râului ce curge pe lângă el. Când domnea peste Geți Burebista, asupra căruia divul Cezar pregătea un război, această onoare

1) **D'Anville,** într'un memoriu inserat în **Histoire de l'Académie royale des Inscriptions et Belles-Lettres** (Volum XXV partea I) crede că a descoperit acest „munte sfânt" în unul din vârfurile ce separ Moldova de Transilvania, ce s'ar numi Koszon sau Kaszin, pe lângă care ar curge un mic râuleț, trăgându-și numele dela acest munte (pag. 34—47).

Teoria sa însă, care se bazează pe o explicație glottologică (pag. 41), ca și părerea lui Bessel (a se vedea: Tocilescu op. cit. p. 686 n. 282), rămâne numai ca o simplă ipoteză. Muntele acesta nu se știe unde a fost.

o avea Deceneu. Probabil că şi preceptul acela pitagoreic, de a nu mânca vietăţi, a rămas prin tradiţie dela Zamolxe" [1].

E de remarcat, dela prima privire, că ştirile ce ni le procură referatul lui Strabo sunt din auzite. Cuvântul λέγεται e pus chiar la începutul acestui referat. Aceasta, desigur, pentru a le da o atenţie într'un grad cuvenit, din punct de vedere istoric.

La Strabo apar ştiri noui faţă de cele transmise de scriitorii anteriori lui. Aci Zamolxe ia parte la domnie pe lângă rege, deci iată-l pe Zamolxe — în mod expres — o persoană istorică.

S'a mai amintit de Zamolxe ca rege, la Platon, însă vag şi se pare cu un alt înţeles. La Strabo însă, această idee primeşte un contur cu totul precis. Zamolxe e tovarăş de domnie şi motivează cum a putut avea loc aşa ceva: pentru că era ,,unul care era în stare să anunţe cele ce se întâmplă pe la zei", iară regele a primit, văzând că ,,oamenii îi erau supuşi cu mult mai mult ca înainte, ca unuia ale cărui ordine erau date în înţelegere cu zeii".

Totodată Strabo arată aci un procedeu deosebit întrebuinţat de Zamolxe pentru a deveni zeu. A luat mai întâi însărcinarea

1) VII. 3. 5. Λέγεται γάρ τινα τῶν Γετῶν ὄνομα Ζάμολξιν, δουλεῦσαι Πυθαγόρα, καὶ τινα τῶν οὐρανίων παρ' ἐκείνον μαθεῖν, τὸ, δὲ, καὶ παρ' Αἰγυπτίων, πλανηθέντα καὶ μέχρι δεῦρο· ἐπανελθόντα δ'εἰς τὴν οἰκείαν σπουδασθῆναι παρὰ τοῖς ἡγεμόσι καὶ τῷ ἔθνει, προλέγοντα τὰς ἐπισμασίας· τελευτῶντα δὲ πεῖσαι τὸν βασιλέα κοινωνὸν τῆς ἀρχῆς αὐτὸν λαβεῖν, ὡς τὰ παρὰ τῶν θεῶν ἐξαγγέλλειν ἱκανόν· καὶ κατ'ἀρχὰς μὲν ἱερέα κατασταθῆναι, τοῦ μάλιστα τιμωμένου παρ'αὐτοῖς θεοῦ, μετὰ ταῦτα δὲ καὶ θεὸν προσαγορευθῆναι, καὶ καταλαβόντα ἄν τρῶδές τι χωρίον ἄβατον τοῖς ἄλλοῖς ἐνταῦθα διαιτᾶσθαι, σπάνιον ἐντυγχάνοντα τοῖς ἐκτός, πλὴν τοῦ βασιλέως καὶ τῶν θεραπόντων συμπράττειν δὲ τὸν βασιλέα, ὁρῶντα τοὺς ἀνθρώπους προςέχοντας ἑαυτῷ, πολὺ πλέον ἢ πρότερον, ὡς ἐκφέροντι τὰ προστάγματα κατὰ συμβουλὴν θεῶν. Τουτὶ δὲ τὸ ἔθος διέτεινεν ἄχρι καὶ εἰς ἡμᾶς, ἀεί

de a fi preot al celui mai de cinste zeu dela Geți. Apoi, proclamându-se zeu [1]), și-a ales un loc retras, o peșteră.

Și aci peștera are cu totul un alt rol față de cea dela Herodot. La Herodot era un mijloc de a se ascunde de vederea Tracilor, într'un anumit timp, iar aci un loc „sfânt", unde locuiește zeul, și unde nimeni nu poate pătrunde.

Se observă deci că evhemerismul vag din referatul lui Herodot își adună din ce în ce mai multe elemente. Cu riscul chiar de a schimba altele expuse în trecut. Totuș faptul acesta

---

τινος εὑρισκομένου τοιούτον τὸ ἦθος, ὅς τῷ μὲν βασιλεῖ σύμβουλος ὑπῆρχε παρὰ δὲ τοῖς Γέταις ὠνομάζετο θεός καὶ τὸ ὄρος ὑπελήφθη ἱερὸν, καὶ προσαγορεύουσιν οὕτως· ὄνομα δαὐτῷ Κωγαίονον ὁμώνυμον τῷ παραρρέοντι ποταμῷ· καὶ δὴ ὅτε βυρεβίστας ἦρχε τῶν Γετῶν, ἐφ'ὅν ἤδη παρασκευάσατο καῖσαρ ὁ θεὸς στρατεύειν, Δεκαίνεος εἶχε ταύτην τὴν τιμὴν καὶ πῶς τὸ τῶν ἐμψύχων ἀπέχεσθαι Πυθαγόρειον τοῦ Ζαμόλξος ἔμειναι παραδοθὲν. Ed. Müller (Firmin Didot) Paris. 1877.

Strabone mai dă ştiri asupra religiozităţii daco-getice, dar aci am adus deocamdată ceeace priveşte numai pe zeul getic Zamolxe, potrivit şirului de idei ce urmărim. Când însă va fi nevoie, vor fi arătate şi alte indicaţiuni.

1) Procedeu întrebuinţat, după Strabo, şi de un alt preot al Geţilor, **Deceneu.** Regele get, Burebista, „ca să facă supus ordinelor sale pe poporul său, îl luă ca ajutor pe Deceneu, bărbat care cunoştea farmece ; călătorind prin Egipt, acesta învăţase unele semne meteorologice, prin care se prefăcea că are cunoştinţă de cele divine, şi după puţin timp fu instituit zeu (καὶ δι'ὀλίγου καθίστατο θεὸς) după cum am spus mai sus că s'a întâmplat şi cu Zamolxe" VII 3.[13].

Iornandes (De rebus Getcis c. V) mai enumără pe lângă Zamolxe şi Deceneu şi pe un alt erudit în sensul celor de sus. Dar la Iornandes, Zamolxe vine în al treilea rând, astfel: „Nam et **Zeutam** prius habuerunt eruditum, post etiam **Diceneum,** tertiam **Zamolxen,** de quo superius diximus".

Deaci se poate deduce cât de eronat era Iornandes în precizarea în timp a lui Zamolxe, precum şi ce înseamnă a primi teoriile nejustificate, date în sens evhemeristic, rămânându-ţi în sarcină această justificare.

Dar Iornandes se sileşte să-l aşeze pe Zamolxe şi ca rege în anumite ţinuturi determinate, zicând: „în prima parte Scythiae—Filimer regem habuisse, id est Daciae, Traciaeque et Moesiae solo Zamolxen" (op. cit. V).

nu ne va încurca în aprecierile noastre asupra religiunei Daco-Geţilor, ci mai mult, prin compararea acestor elemente şi prin urmărirea ordinei desvoltărei lor, ne vom lumina asupra erorilor scriitorilor noi, cari au speculat tocmai aceste date fanteziste.

Pentru aceasta vom da loc şi părerilor altor scriitori din vechime, expuse în referate de mai mică extensiune, cari fiind discipolii aceluiaş raţionalism, nu ne dau material de mare importanţă, dar a avut acelaş rol de a încurca mintea multora.

Diodor de Sicilia. Amintim astfel pe Diodor de Sicilia, istoric grec din secolul I d. Hr.

Acesta, în opera sa: Βιβλιοθήκης Ἱστορίκης, [1]) după ce a arătat că, la Greci, Minos [2]) zicea pentru a căpăta autoritate, că legile ce le dă dânsul sunt ale lui Jupiter, şi Licurg, tot pentru acest motiv, susţinea că toate legiuirile sale au de autor pe Apollo, adaogă:

„Şi la alte multe naţiuni se obişnuieşte acelaş fel de a gândi, încredinţate că ar procura multe avantagii pentru credincioşi. Căci la Arimaspi se zice că Zathrauste a primit legile sale dela geniul bun, iar la Geţi, cei ce se socotesc că sunt nemuritori, tot aşa (se zice) că Zamolxe ar fi în comunitate cu Hestia, iar la Iudei, Moise, cu numitul Dumnezeu lao (Iehovah)" [3]).

Porphiriu. Deasemenea să dăm cuvântul şi lui Porphiriu [4]), care se încearcă de a explica numele zeului get, Zalmoxe:

14. Pitagora „avea pe lângă el încă un tânăr, pe care l-a

1) Cartea I. 94. Ediţia Lipsae 1875.

2) Legislator şi rege în Creta.

3) Καὶ παρ' ἑτέροις δὲ πλείοσιν ἔθνεσι παραδίδοται τοῦτο τὸ γένος τῆς ἐπινοίας ὑπάρξαι, καὶ πολλῶν ἀγαθῶν αἴτιον γενέσθαι τοῖς πεισθεῖσι. Παρὰ μὲν γὰρ τοῖς Ἀριμασποῖς τὰ θραύστην ἱστοροῦσι τὸν ἀγαθὸν δαίμονα προσποιήσασθαι τοὺς νόμους αὐτῷ διδόναι, παρὰ δὲ τοῖς ὀνομαζομένοις Γέταις, τοῖς ἀπαθανατίζουσι, Ζάμολξιν ὡσαύτως τὴν κοινὴν Ἑστίαν, παρὰ δὲ τοῖς Ἰουδαίοις Μωσῆν τὸν Ἰαῶ ἐπικαλούμενον θεὸν.

4) Filosof al şcoalei de Alexandria, discipol al lui Platon (S'a născut pe a 233 şi moare la anul 304. d. Hr.)

cumpărat din Tracia, al cărui nume era Zamolxe, pentru că, la naşterea lui, s'a aruncat asupra sa o piele de urs şi pielea Tracii o numesc *zalmos*. Fiindcă Pitagora îl iubea pe acesta cel mai mult, îl instrui în învăţăturile descoperite asupra sacrificiilor şi în tot ceeace priveşte cultul zeilor. Sunt unii ce zic că acesta s'a numit Tales. Barbarii îl adoră sub acela de Hercule.

15. „Iar Diosofane zice că acesta a servit lui Pitagora, însă fiindcă a fost semnat cu stigmat (semn în frunte) de hoţi, în mâinile cărora a căzut când Pitagora se ascunse de agitatori, trebuia să poarte un bonet pentru ascunderea stigmatelor. Alţii zic că numele de Zamolxe înseamnă om care călătoreşte" [1]).

Clement Alexandrinul. Clement Alexandrinul îl socoteşte pe Zamolxe ca pe „unul dintre prietenii intimi ai lui Pitagora" [2]).

Iamblicus. Iar Iamblicus [3]), ca şi Diodor de Sicilia, îl consideră ca pe un legislator al Geţilor, care le-a dat şi frumoasa învăţătură despre nemurire. Iamblicus însă desvoltă tema, arătând unde a fost instruit şi cum din legislator a devenit zeul cel mai de seamă al Geţilor. Astfel îl aşează pe Zamolxe printre discipolii cei mai vechi ai lui Pitagora, ca: Filolai, Eurit,

---

[1]) 14. Ἦν δ'αὐτοῦ καὶ ἕτερον μειράκιον, ὃ ἐκ θρᾴκης ἐκτήσατο, ᾧ Ζάμλοξις ἦν ὄνομα, ἐπεὶ γεννηθέντι αὐτῷ δορὰ ἄρκτου ἐπεβλήθη τὴν γὰρ δορὰν οἱ θρᾶκες ζαλμὸν καλοῦσιν. Ἀγαπῶν δ'αὐτὸν ὁ Πυθαγόρας τὴν μετέωρον θεωρίαν ἐπαίδευσε, τά τε περὶ ἱερουργίας καὶ τὰς ἄλλας εἰς θεοὺς θρησκείας˙ Τινὲς δὲ καὶ θαλῆν τοῦτόν φασιν ὀνομάζεσθαι˙ ὡς Ἡρακλέα δ'αὐτὸν προσκυνοῦσιν οἱ βάρβαροι.

15. Διονυσοφάνης δὲ λέγει, δουλεῦσαι μὲν οὗτον τῷ Πυθαγόρᾳ, ἐμπεσόντα δ'εἰς λῃστὰς καὶ στιχθέντα, ὅτε κατεστασιάσθη ὁ Πυθαγόρας καὶ ἔφευγε, δῆσαι τὸ μέτωπον διὰ τὰ στίγματα. Τινὲς δ᾽ἑρμηνεύεσθαι τὸ ὄνομα Ζάλμοξιν ξένος ἀνήρ. (De vita Pithagore. ed. Kuster)

[2]) Ὁ δὲ Ζάμολξιν ἦν τῶν Πυθαγόρου γνωρίμων. Stromata IV. 8 Migne. Vol. VIII. p. 1269 (ed. 1857).

3) Filosof al şcoalei neoplatonice (sec. IV.)

Charonda, Zeleuc, Brisso, Archit bătrânul, Empedocle, Epimenide, Zamolxe, Milo, etc. şi mai jos, după ce a arătat câţiva legislatori de seamă, ce au eşit din şcoala lui Pitagora şi au fost puşi de concetăţenii lor în rangul de zei [1]), ca Zeleuc, Charonda Catineanul, Helicaon, etc. Iamblicus zice:

,,Zamolxe fiind Trac şi slavul lui Pitagora, ascultând lecţiile lui Pitagora şi luând libertate, s'a întors la Geţi şi le-a aşezat acestora legi, după cum am arătat şi mai sus, şi i-a chemat pe concetăţenii săi către bărbăţie, convingându-i că sufletul este nemuritor. De unde şi până acum Galatii toţi şi Tribalii şi mulţi dintre barbari îl socotesc ca pe fiul lor, că sufletul nu este peritor, ci face parte din cele nemuritoare, netemându-se astfel de moarte şi întâmpinând pericolele cu mai multă tărie. Şi aceasta învăţând pe Geţi şi scriindu-le legi, s'a socotit pentru ei ca cel mai mare dintre zei" [2]).

Iulian Apostatul. Şi Iulian, în Cezarii săi, prin gura lui Traian, vorbeşte tot cam aşa despre nemurirea Geţilor şi influenţa acestei nemuriri asupra lor.

Traian se adresează aci astfel către zei:

,,Iar eu, o! Jupiter, zice, şi voi zei, primind dela început imperiul şi găsindu-l într'o stare de letargie, incendiat înăuntru

1) § 172.... καὶ πάντες οὗτοι παρὰ τοῖς αὐτῷν πολίταις ἰσοθέων τιμῶν ἔτυχον.

2) § 173.... Ζαμόλξις γὰρ θρᾷξ ὢν καὶ Πυθαγόρου δοῦλος γενόμενος καὶ τῶν λόγων τοῦ Πυθαγόρου διακούσας, ἀφεθεὶς ἐλεύθερος καὶ παραγενόμενος πρὸς τοὺς Γέτας τούς τε νόμους αὐτοῖς ἔθηκε, καθάπερ καὶ ἐν ἀρχῇ δεδηλώκαμεν, καὶ πρὸς τὴν ἀνδρείαν τοὺς πολίτας παρεκάλεσε, τὴν ψυχὴν ἀθάνατον εἶναι πείσας. Ἔτι καὶ νῦν οἱ Γαλάται πάντες καὶ οἱ Τριβαλλοὶ καὶ οἱ πολοὶ τῶν βαρβάρων τοὺς αὐτῶν υἱοὺς πείθουσιν, ὡς οὐκ ἔστι φθαρῆναι τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ διαμένειν τῶν ἀποθανόντων, καὶ ὅτι τὸν θάνατον οὐ φοβητέον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς κινδύνους εὐρώστως ἑκτέον. Καὶ ταῦτα παιδεύσας τοὺς Γέτας καὶ γράψας αὐτοῖς τοὺς νόμους μέγιστος τῶν θεῶν ἐστὶ παρ'αὐτοῖς. De vita Pithagore. Ed. Kuster.

printr'o tiranie de multă vreme și din afară prin năvălirile Geților, am fost cu toate astea singurul ce am îndrăsnit să merg contra popoarelor de dincolo de Dunăre și am subjugat națiunea Geților, cei mai răsboinici din câți au fost vreodată, nu atât prin forța corpurilor lor, cât prin învățăturile lui Zamolxe, cel în mare cinste printre ei, că nu vor muri, ci socotind că-și schimbă locuința, merg la moarte mult mai degrabă decât ar merge într'o oricare altă călătorie. Şi eu n'am întrebuințat pentru aceasta decât 5 ani" [1]).

Așa dar, învățătura asupra acestei minunate nemuriri, care le-a dat Geților acel curaj neînfrânt asupra morței, formând din ei „cei mai răsboinici din câți au fost vreodată", o au Daco-Geții dela Zamolxe. Nu ne spune însă Iulian cine era acest Zamolxe. Menționează numai că era: ὁ τιμώμενος παρ' αὐτοῖς. Dar această expresiune: „cel mai de cinste", o găsim întrebuințată și la Strabo, pentru divinate.

Am terminat cu mărturiile cele mai de seamă ce le posedăm dela scriitorii cei vechi, referitoare la religiunea Deco-Geților. Mnaseas, Lucian, Eustate, Hesichius, etc. dându-ne indicațiuni de prea puțină importanță, nu le mai înșirăm aci și părerile lor. Ne vom întâlni însă mai jos, când va fi nevoie, și cu parte din mărturiile acestora.

---

1) 'Εγὼ δὲ, εἶπεν, ὦ Ζεῦ καὶ θεοὶ, τὴν ἀρΧὴν παραλαβὼν ναρκῶσαν ὥσπερ καὶ διαλελυμένην ὑπό τε τῆς οἴκοι πολὺν Χόνον ἐπικρατησάσης τυραννίδος καὶ τῆς τῶν Γετῶν ὕβρεως· μόνος ὑπὲρ τὸν Ἴσρον ἐτόλμησα προσβάλειν ἔθνη καὶ τὸ Γετῶν ἔθνος ἐξεῖλον, οἳ τῶν πώποτε μαχιμώτατοι γεγόνασιν, οὐΧ ὑπὸ ἀνδρείας μόνον τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ ὧν ἔπεισεν αὐτοὺς ὁ τιμώμενος παρ'αὐτοῖς Ζάμολξις. οὐ γὰρ ἀποθνήσκειν, ἀλλὰ μετοικίζεσθαι νομίζοντες ἑτοιμότερον αὐτὸ ποιοῦσιν ἢ τὰς 'αποθημίας ὑπομένουσιν. 'ΕπράΧθη δὲ μοι τὸ ἔργον τοῦτ'εν ἐνιαυτοῦς ἴσως τοῦ πέντε. Iulian Apostatul Ed. Hertleim Teubner. p. 327.

MONOTEISMUL DACO-GETIC

In capitolul anterior ne-am aruncat privirile, după cum ne-am propus, asupra isvoarelor literare antice cele mai importante, ce privesc pe zeul getic Zalmoxe. N'au fost prea bogate aceste isvoare, pentrucă Daco-Geţii [1]) n'au avut norocul să formeze obiectul de studiu al vreunui istoric de pe vremea lor, cum au avut popoarele germane prin Tacit, sau Galii prin Cezar. Ştirile ce le avem despre ei sunt date numai în treacăt.

Dar, pe lângă situaţia aceasta, a unei informaţiuni destul de săracă din partea celor vechi, în urma analizei făcute, constatăm cu părere de rău că, din ceeace ni s'a transmis, ne rămân puţine indicaţiuni pentru a ne face o părere completă despre credinţa daco-getică.

S'a văzut că nu a putut rezista unui control din punct de vedere al valorii lor istorice decât ceeace ne referă Herodot

---

1) Geţii şi Dacii sunt acelaş popor. Nu există între ei diferenţă nici de rassă, nici de limbă, obiceiuri sau idei religioase. In felul acesta i-am şi tratat aci.

Dacă totuş se făcea vreo deosebire, aceasta se făcea numai din punctul de vedere al aşezării lor geografice. Se numeau „Geţi" ramura poporului daco-getic ce locuia în partea de est a Bulgariei dunărene, nume folosit din vechime de Greci, iar „Daci", o altă ramură din podişul Transilvaniei, nume ce-l găsim, în timpurile mai noi, la scriitorii romani (Vezi Strabo VII. 3.12).

Părerile emise în sensul că Dacii se deosibesc de Geţi nu numai din punct de vedere al toponimiei, nu mai stau azi în picioare (vezi **Pârvan** op. cit. p. 99; Comp. **Tocilescu** op. cit. p. 569 segv).

Ramura geto-dacă, socotită de Greci ca o rassă superioară celorlalte popoare, prin adânca sa înţelepciune, face parte din marea familie a Tra-

în prima parte a referatului său, Platon în dialogul său și întrucâtva Iulian Apostatul. Restul s'a găsit că în mare măsură nu sunt decât informațiuni rău înțelese, sau produse ale imaginației, anume întocmite, pentru mulțumirea spiritului grecesc raționalist.

Cu toate acestea, situația nu a ajuns să fie de disperat. Mai ales că se poate întrebuința și parte din materialul acesta din urmă.

Fără îndoială, știrile ce le primim dela Herodot, Platon sau din Cezarii lui Iulian ne vor servi ca bază, ca puncte de sprijin în închegarea unei păreri juste asupra religiunei Daco-Geților. Dar aceasta nu ne împiedică cu nimic ca să culegem și din celelalte relatări, ceeace ar putea completa o ideie oarecare.

Aceste relatări, deși sunt date prin filiera raționalismului, sau sub jocul imaginației, totuș au avut ca punct de plecare și unele informații care să corespundă cu realitatea. Prin urmare și aceste informații, ce de multe ori numai se întrezăresc, pot fi întrebuințate cu succes.

Numai când acest material este întrebuințat deavalma, fără un discernământ din punct de vedere istoric, formează un

cilor, pe care Herodot (Cartea V. 3) o socotește ca cea mai numeroasă după Indieni.

Se pare însă că Daco-Geții se deosibeau mult de celelalte triburi ale Tracilor și prin faptul că vorbeau o limbă deosebită dar mai ales print'o caracteristică superioritate spirituală.

Această distingere între Geți și Traci apare chiar în cele mai vechi isvoare literare ce se referă la Daco-Geți. Astfel **Herodot** îi consideră pe aceștia ca cei mai curagioși dintre Traci: θρηΐκων ἐόντες ἀνδρηϊώτατοι și totodată și cei mai drepți: καὶ δικαιότατοι (cartea IV 93). Și ne face să credem că chiar **Homer** se referea tot la Geți când numea popoarele din nordul Dunării ca cei mai drepți oameni: δικαιοτάτων ἀνθρώπων (Iliada 3. 6.).

Deosebirea între Traci și Geți pare că e confirmată și de **Pomponius Mela.** Acesta spune că: „deși Tracii formează o singură națiune, totuș se disting dela unii la alții și prin nume și prin obiceiuri, dintre cari unii ca Geții, sunt curagioși și înfruntă moartea. (II. 2).

Tot așa a fost privită această chestiune și de **Pârvan.**

pericol pentru adevăr. De oarece, conţinând în el, într'o cantitate considerabilă, elemente străine de acest adevăr, va conduce la formularea unor concluziuni, ce nu vor corespunde niciodată realităţii.

In felul acesta s'a şi procedat de şi-au luat naştere atâtea păreri diferite în clasificarea religiunei daco-getice, Geţii apărând când politeişti, când dualişti, când henoteişti.

Acum însă, după ce am văzut cauza atâtor erori şi ştiind astfel de ce trebue să ne ferim, după ce am ales indicaţiunile pe cari ne putem sprijini, ne rămâne să aflăm care este adevărul. In câţi zei credeau Daco-Geţii şi cari sunt acei zei.

a) Zeităţile Daco-Geţilor după vechii autori.

După Herodot. Părintele istoriei vorbeşte numai despre un zeu la Daco-Geţi: Zalmoxe [1]). Când mor, Geţii se duc „la zeul lor Zalmoxe". La fiecare cinci ani ei trimit un „sol către Zalmoxe". Şi totodată specifică Herodot: „socotind că nu mai este alt zeu afară de al lor".

Atunci nu cumva Daco-Geţii au fost *monoteişti?* Căci prin aceasta se caracterizează monoteismul: *de a proclama un zeu unic şi de a socoti pe ceilalţi zei ca neexistenţi.* Notă confir-

---

1) Cuvântul Ζάλμοξις se găseşte şi în forma Ζάμολξις la **Strabo, Diodor Siculus, Iamblicus,** etc.

Privitor la etimologia acestui cuvânt s'au emis o mulţime de păreri care de care mai pedante. (Vezi **D. C. Petrescu:** Etymologii, Bucureşti 1929, pag. 32.

Rohde (Psyché, Edit. Payot, 1928, p. 269 n. 2) ca şi alţii, admite explicaţia lui **Porphirius,** că numele de Zamolxe are veni dela pielea de urs, ce s'a aruncat la naştere asupra sa, piele care în limba tracă se numea zalmos, ceeace e fals.

A se vedea şi Kazarow: **Zalmoxis** in **Klio,** 1912 XII p. 364; **Tomascheck: Ueber Brumalia und Rosalia** p. 358; **Tocilescu:** op cit. p. 557, 578, 684 n. 275.

Noi am adoptat aci forma de **Zalmoxe,** care e întrebuinţată de **Herodot, Platon, Porphiriu, Hesichiu,** etc.

mată, destul de clar, de cel mai curat isvor ce-l posedăm asupra lor.

Iată însă o concluzie cu care nu s'a împăcat nimeni din cei ce s'au ocupat cu această chestiune. Pentrucă nu se admitea ca singuri Geții să facă excepție, în felul de a concepe divinitatea, între celelalte neamuri înconjurătoare. Mai ales că această concepție superioară nu se găsea, în vremea aceia, nici la Greci și nici la Romani.

Această îndoială asupra monoteismului daco-getic a provocat o mulțime de conjecturi și ipoteze, lipsite de multe ori de orice date precise. Și e lucru cert că ipotezele de felul acesta nu au avut menirea decât să încurce relațiunile date de cei vechi și să denatureze înalta concepție daco-getică asupra divinității lor.

Ceeace este curios însă, e că nici istoricii români n'au crezut că Geții au fost monoteiști [1]). Tocilescu afirmă chiar că nu poate admite la Geți o religiune monoteistă, cu toate că recunoaște că ar rezulta cu necesitate acest lucru din cuvintele lui Herodot, ce le-am amintit mai sus. Și, pentru întărirea afirmațiunei sale, a căutat să aducă probe tot prin părintele istoriei.

Prima probă, pe care o consideră Tocilescu că e în defavoarea monoteismului daco-getic, s'ar afla în afirmația lui Herodot: „unii dintre ei mai socotesc pe acesta (Zalmoxe) drept Ghebeleizis". Crezând că aci e vorba de o altă divinitate, adorată de Daco-Geți, în afară de Zalmoxe, Tocilescu și trage concluziunea că, după Herodot, „unii Geți confundă pe Zalmoxe cu un alt zeu al lor, Ghebeleizis" [2]).

1) Singur d. **N. A. Constantinescu,** conferențiar la Universitatea din București, a observat că n'ar mai fi nici un motiv care să stărue pentru negarea monoteismului daco-getic. Deaceea în manualul său de Istoria Românilor (Ediția I, pag. 10), afirmă fără nici un înconjur că „Geții erau încredințați că nu există decât un singur zeu, **Zalmoxe,** stăpânul cerului".

2) Op. cit. p. 691.

Dar acest cuvânt, Ghebeleizis [1]), nu e decât un simplu nume, un atribut, dat de Geţi aceleaşi divinităţi, Zalmoxe [2]), atribut care nu era întrebuinţat decât de „unii dintre dânşii". Pârvan crede că acest nume era în uz la unele neamuri din dreapta Dunării, influenţaţi de sudul dionisiac [3]). Şi în adevăr, ţinându-se seamă de ceeace ne spune Herodot, mai jos, în referatul său, nici nu se poate înţelege în alt sens.

Tot astfel şi Cazarow presupune că Ghebeleizis ar fi numai ca ἐπίκλησις al lui Zalmoxe [4]).

Dealtfel, cuvântul acesta, Ghebeleizis, îl aminteşte numai Herodot. Aşa că, dacă era vorba aci de un alt zeu al Geţilor, trebuia să fie întâlnit şi mai încoace.

O a doua probă, tot din Herodot, pentru susţinerea părerei sale, Tocilescu o găseşte în cuvintele: „când tună şi fulgeră, (Geţii) aruncă cu săgeţile în sus, spre cer, şi ameninţă pe Dumnezeu", pe cari le explică astfel: „negreşit, nu pe Zalmolxis, dela care le vine tot binele, ci pe zeul fulgerului, despre al cărui cult nu avem nici o cunoştinţă" [5]).

Noi nu avem cunoştinţă nici de însuşi acest zeu al fulgerului, opus lui Zalmoxe, cu atât mai puţin de cultul lui. Şi nu avea nici Herodot. Pentru că imediat, după cuvintele

1) **Bayer** arată că acest nume, în idiomul lituan, reprezintă ideia de: „cel ce dă repausul" (**Orig. Sinic.** p. 283. cit. **Guigniaut,** în trad. op. lui **Creuzer: Religions de l'antiquité.** Paris 1829 vol. II partea I, p. 273).

2) **Seure** explică fragmentul unei plăci sculptate din muzeul din Sofia — un ex voto — a cărei dedicaţie nu este citeaţă, dar figurează cu numele grecescului zeus Keraunos, arătând că aceasta e o divinitate locală, care purta la Traci numele de Sbelsurdos = Zibelsurdos, iar la Geţi, acela de Zibeleizis. Acelaş zeu, zice Seure, se mai numeşte deasemenea Zamolxe, dar acesta nu e decât un epitet de adăogat altora ; noi nu cunoaştem adevăratul său nume (**Revue Archéologique**. Sept.— Oct. 1913 p. 226).

3) **Getica,** p. 157.

4) „Man könnte vielleicht den Gebeleizis, nur als ἐπίκλησις des Zalmoxis auffassen und annehmen". (**Zalmoxis in Clio** — Leipzig, 1912, XII, p. 356).

5) Op. cit. p. 691.

aduse mai sus, adaugă: „socotind că nu mai este alt Dumnezeu afară de al lor".

Gestul Geților de a arunca cu săgețile spre cer, când tună și fulgeră, se poate explica altfel. Putem lua ca punct de plecare chiar afirmația lui Goos, de care s'a folosit și Tocilescu [1]), deoarece conține mult adevăr. Iată ce zice Goos: „Wir ersehen hieraus (Herod. IV. 94) dass die Geten wie andere Barbaren die Wetterwolke abzuwehren versuchten, welche ihren Gott, die Sonne verschlingen wollte" [2]).

Această teamă primitivă, de a nu fi înghițit soarele, a rămas în credințele populare până în vremurile noastre. Și astăzi, nu numai la poporul român, ci și la alte neamuri, există obiceiul ca, la eclipse de soare sau de lună, să se facă sgomot pentru alungarea acelor ființe, numite vârcolaci, cari, după credința lor, mănâncă din soare. Așa și Getul, în timpul furtunii, când se întunecă cerul, nu arunca cu săgeata să amenințe pe Dumnezeu [3]), cum îi făcea impresie Grecului, nici în zeul fulgerului, cum crede Tocilescu, ci în acel demon al văzduhului, care sbura vijelios cu gura căscată și cu coadă sfârticată, pentrucă acest dracon furios, asupra căruia ne vom opri mai jos, ar provoca furtuna.

Iar pentru a da exactitate deplină afirmațiunii lui Goos e suficient, prin urmare, să se înlocuiască cuvântul: *der Gott*, cu cuvântul *der Drache*.

Obiceiul de a arunca cu săgețile spre cer, pentru sparge-

1) Op. cit. p. 691 n. 308.

2) In **Archiv des Vereines für Siebenburgische Landeskunde**, N. F. XIV. 124.

3) **Xenopol** (op. cit. pag. 90) e de părere că săgețile erau aruncate de Geți contra geniului celui rău. Desigur, pentruca să poată afirma mai târziu (pag. 91) că acest geniu rău e reprezentat prin zeul Ares sau Marte, zeul distrugerii și morții. Iată prinurmare cum a ajuns Xenopol la dualismul său. Principiul răului ar fi Ares, iar acel al binelui Zalmoxe.

rea furtunei, îl întâlneşte Cazarow şi la Bulgari [1]). Şi pornit din aceeaş concepţie pe care o aveau şi Daco-Geţii. Deslănţuirea furtunei s'ar datora unor fiinţe furioase, care însă nu erau socotite ca divine, pentrucă în acest caz nu le-ar fi ameninţat cu săgeţile, ci ar fi căutat să le împace prin alte mijloace.

Aşa dar, după Herodot, nu se poate susţine existenţa unui alt zeu la Geţi, afară de Zalmoxe, fie el Ghebeleizis, fie vre-un zeu al fulgerului.

După ceilalţi autori vechi. Dar pentru afirmarea monoteismului la Daco-Geţi ne vin în ajutor şi ceilalţi scriitori antici. Fiindcă aceştia nu amintesc de alţi zei la Daco-Geţi, ci numai socotesc pe zeul getic ca un fost muritor iniţiat în cunoştintele înalte, ca un fost legislator sau preot, rege, etc., şi aceasta pentrucă, după cum s'a şi arătat, nu-l puteau înţelege altfel.

Tocmai prin sec. I d. Hr. prin Strabo, întâlnim şi expresia: „cel mai de cinste zeu dela dânşii" [2]), care la Iamblicus apare în forma: „pentru ei este cel mai mare zeu" [3]), ceeace ar întări ideia că Geţii mai aveau şi alţi zei, pe lângă Zalmoxe. Zalmoxe ar fi însă „cel mai de cinste" sau „cel mai mare" dintre aceşti zei.

E posibil că şi expresiuni de felul acesta l-a determinat pe V. Pârvan să considere pe Daco-Geţi ca henoteişti.

Aceste expresii însă îşi au isvorul în modul de a concepe

---

1) **Kazarow** ne dă după **Lubenov** (lucr. cit. în **Clio** 1912 XIII. p. 356), următoarea practică bulgară: „Beim drohenden Gewietter geht uns dem Dorfe eine alte nackte Frau hinaus, versehen mit einer angezündeten Kerze, die man am Christabend gebraucht hat, einigen am Kordonnestag rotgefärbten Eiern und einem Sieb; sie läuft gegen die Wolke und ruft: „kehre zurük, kehre zurük, die Wolke Germane, und gehe in den wüsten Wald, wo die wilden Tiere hausen, wo kein Mensch sitzt, wo kein Hahn kräht, wo kein Lamm blökt". Gleichzeitig wird im Dorf Stroh angezündet, man lässt die Schweine quichen und endlich schiesst man gegen die Wolke, um das Gewietter, sowie die dasselbe augeblich aufführenden Adler zu verschenchen".

2)... τιμώμενος παρ'αὐτοῖς θεὸς. VII. 3. 5.

3)... μέγιστος τῶν θεῶν ἐστὶ παρ' αὐτοῖς. Op. cit. § 173,

divinitatea scriitorii cari ni le transmit. Ei întrebuinţau limbajul obişnuit în mijlocul lor. A da atenţie unor asemenea expresii, interpretându-le ad literam, expresii ce s'au emis într'un mediu cu o religiune care se deosibea esenţial de cea daco-getică, înseamnează a nu ajunge la nici un rezultat[1]).

Dacă, în adevăr, Zalmoxe era „cel mai mare", după cum afirmă Iamblicus, dintre alţi zei ai Geţilor, dece nu aminteşte oare acelaş Iamblicus şi câţiva dintre aceşti zei? Sau dacă Zalmoxe devenise preotul „celui mai de cinste zeu de la dânşii" după cum ne referă Strabo, dece nu-l numeşte pe acest zeu? Căci dacă ştia că acel zeu era „cel mai de cinste" la Geţi, putea să-i cunoască şi numele, pentrucă, natural, l-ar fi interesat mai mult zeul, decât un preot al acestuia.

Xenopol[2]) se pare că a observat această lacună la Strabo şi a căutat să o înlăture, afirmând că, în timpul lui Zalmoxe ca preot, poporul se închina lui Ghebeleizis şi apoi, mai târziu, Zalmoxe se confundă cu Ghebeleizis. Deci „zeul cel mai de cinste", de care vorbeşte Strabo, ar fi fost Ghebeleizis, pe vremea când Zalmoxe ar fi fost preot.

Afirmaţiunea aceasta însă, care se găseşte şi la alţi autori[3]), cade tocmai prin referatul lui Strabo, pentrucă numele Ghebeleizis, fiind întâlnit şi la Herodot, Strabo l-ar fi cunoscut, şi dacă, în adevăr, ar fi fost zeul suprem al Geţilor, l-ar fi amintit, fiind cerut cu necesitate de context.

Nimeni dintre cei vechi nu ne indică, cu preciziunea cu care este indicat Zalmoxe, un alt zeu la Daco-Geţi. Iar dacă întâlnim referinţe ca: „barbarii îl adora (pe Zalmoxe) sub acela de Hercule", la un Porfiriu[4]), sau că: Geţii „îl adoră

1) **Cezar** descrie religiunea Galilor tot din punct de vedere roman. El înlocueşte numele divinităţilor celtice cu numiri romane. Şi acum, desigur, credinţele Celţilor, trecute prin filtrul roman, şi-au pierdut din substanţa lor.

2) Op. cit. p. 90.

3) Comp. **W. Frochner.** op. cit. p. 32; **Rösler.** op. cit. p. 60 etc.

4) Op. cit. par. 14 (Vezi mai sus pag. 26).

pe Cronos şi-l numesc Zamolxe", la un Mnaseas[1]) sau Diogene Laertiu [2]), nu putem trage concluzia că şi aceşti zei erau în aceeaş cinste la Daci, sau că Zalmoxe n'ar fi decât un zeu adoptat de Daco-Geţi, fie în persoana lui Cronos, fie în cea a lui Hercule, căruia îi pusese numele, în limba lor, de Zamolxe.

N. Densuşeanu, bazat pe aceste notiţe, crede că Zalmoxe nu e decât un atribut al lui Saturn, sub înţelesul de „senex". Saturn îşi avea în antichitate, sub imperiul său, toată regiunea nord-vestică. In ţinuturile daco-getice, acest zeu era numit Zal-moxis, care „în limba Dacilor, nu însemnează altceva de cât Zeul-moş" [3]).

Această părere, susţinută cu bogăţie de expresiuni luate dela cei vechi, pare destul de interesantă. Şi prin comparaţiunile ce le face Densuşeanu, Saturn ar fi foarte aproape de Zalmoxe. De remarcat e însă că nu afirmă că Zalmoxe e un zeu împrumutat, din părţile sudului, ci având în vedere probabil şi expresiunea lui Herodot, referitoare la Zalmoxe: δαίμον ἐπιχώριος, face o afirmaţie la care nici nu ne aşteptatm: „De la Carpaţi au emigrat spre Sud, totodată cu triburile pelasge, religiunea lui Uran şi a Gaïei, a lui Saturn şi a Rheei, a Soarelui şi a Lunei, ori cu alte cuvinte, întreg sistemul doctrinelor pelasge, cu numele, cu legendele despre origina zeilor şi cu formele cultului, aşa după cum se desvoltase în centrul principal şi puternic dela Istrul de jos, pe teritoriului Hyperboreilor celor sfinţi" [4]).

Evident că nu vom adopta o asemenea părere, ce nu se poate proba cu nimic. Dar nici nu se poate susţine că Zalmoxe ar fi un zeu adoptat de Daco-Geţi. Presupusele asemănări, ce ar exista între Zalmoxe şi alţi zei ai sudului, sunt simple floricele retorice. Zalmoxe nu se aseamănă nici cu Rhe-

---

1) **Mnaseas Patrensis** ap. **Photius Lex.**: Μνάσιας δὲ παρὰ Γέταις τὸν Κρόνον τιμᾶσται καὶ καλεῖσται Ζάμολξις. (F. H. G. 153· 23)

2) Ζαμολξις, ᾧ Γέται δύουσι, Κρόνον νομίζοντες, ὥς φησιν Ἡρόδοτος. (F. H. G. VIII 153).

3) **Dacia preistorică.** Buc. 1913 p. 211 şi urm.

4) **Ibid.** p. 229.

sos [1]), nici cu Dyonisos [2]), nici cu Cronos şi nici cu un alt zeu al sudului [3]). Zalmoxe este absolut un zeu pământean al Geţilor. Şi credem chiar că a fost adorat de Geţi din cele mai vechi timpuri [4]) până a fost detronat de religiunea creştină.

Notele lui Lucian asupra lui Zalmoxe, din care reese că ar fi un zeu scit, sunt eronate. Analizând aceste note, mai ales din cele ce le dăm aci jos [5]), se vede că Lucian confundă

1) A se vedea **Zalmoxis** în **Klio** 1912 XII p. 357. Zalmoxe ar fi un zeu vindecător ca şi edonicul Rhesos.

2) Ibid. p. 358, 359; **Xenopol:** op. cit. p. 90 etc.

3) Religiunea getică nu face parte dintre religiunile sudului. Caracterul concepţiei religioase daco-getice este nordic, după cum a susţinut şi arheologul Pârvan. Iată prin urmare că dela început nu se poate presupune asemănări între divinitatea Daco-Geţilor şi zeităţile cu caracter chtonic ale sudului.

4) Cunoştinţe asupra celor mai vechi timpuri ale Daco-Geţilor avem numai din epoca neolitică. ,,Paleolitica Europei răsăritene şi de sud e încă o problemă a viitorului. Date sigure încep abia din epoca neolitică spre sfârşit şi începutul celei de bronz", zice d. **I. Andrieşescu. (Contribuţiuni la Dacia înainte de Romani** 1912 p. 16).

Eugène Pittard, unul dintre cei mai de seamă cunoscători ai antropologiei poporului român, merge cu presupunerea în susţinerea caracterului etnografic getic, al massivului carpatic de sud-est, tot până în neolitic. (**Etude sur l'indice céphalique en Roumanie;** în Bulet. Soc. Reg. Rom. de Geogr. 1926 XLX p. 92).

Pârvan dă ca un fapt sigur că, în epoca Bronzului III, (1400—1000 a. Hr.) Geţii locuiau în ţările din nordul Dunării. In această perioadă şi în cea următoare (Bronz IV=1000—700 a. Hr.) s'a constatat că în părţile acestea nu a fost nici o turburare mai mare şi că popoarele de aci au ajuns întro stare înfloritoare. Când năvălesc Sciţii, (pe la 700 a. Hr) au dat aci peste o **civilizaţie înaintată. (Getica** p. 6 şi p. 454, etc.).

In secolul al VI a. Hr., când vine istoria, găseşte Dacia în această situaţie. Noi numai din acest timp am căutat să vorbim despre religiunea daco-getică, pentrucă de aci avem cunoştinţe mai precise asupra acesteia.

5) Deor. concil. 9:...οἱ Σκύθαι καὶ οἱ Γέται αὐτοὶ ἀπαθανατίζουσι καὶ θεοὺς χειροτονοῦσιν οὓς ἂν ἐθελήσωσι, τὸν αυτὸν τρόπον ὅσ-

de multe ori pe Geţi cu Sciţii, datele ce le-a luat după Herodot atribuindu-le şi Sciţilor.

Iar celelalte indicaţiuni, date de cei vechi şi cari le-am întâlnit mai sus, nu trebuesc să se refere decât la o parte dintre Geţi: celor din dreapta Dunării. Pentrucă e posibil ca aceştia, sub directa influenţă a sudului, să fi întrebuinţat diferite nume străine în denumirea zeului lor naţional. Şi apoi şi popoarele Tracilor, în mijlocul cărora se aflau aceşti Geţi, dădeau zeilor lor şi alte numiri, în limba lor regională, sau şi în cea grecească. Lucru care nu s'a întâmplat însă cu tradiţionaliştii Daco-Geţi din nordul Dunării. Dar a fost suficient ca astfel de împrumuturi de nume să se fi găsit numai la cei ce se aflau în contact cu Grecii şi Romanii, ca aceştia din urmă să atribue întregului popor getic, ceeace se reflectase, din religiunea greco-romană, în practicele religioase şi în credinţa acestor Geţi.

Aşa şi-au făcut loc, încă de timpuriu, şi părerea că Geţii ar fi adorat şi pe Ares. Virgiliu îl consideră pe Mart (Ares) ca pe un zeu protector al Geţilor [1]) şi Vegetiu dă ca loc de naştere al acestui zeu, ţinuturile Dacilor, Misilor şi Tracilor [2]), iar Ovidiu îi numeşte pe Geţi: „Marticolemque Geten" [3]).

E drept, că şi mai înainte ne spunea Herodot [4]), că Ares era unul dintre zeii adoraţi de Traci. Dar nu aminteşte, când vine vorba de zeul getic, Zalmoxe, că şi Geţii adorau pe Ares. Ceeace înseamnează că acest zeu era numai al Tracilor de sud.

περ καὶ Ζάμολξις δοῦλος ὤν.

Scit. I....ὡς μάθντε οὐ Σκύθαις μόνον ἐπιχώριον ὂν ἀπαθανατίζειν καὶ πέμπειν παρὰ τὸν Ζάμολξιν.

Scit. IV. 'Αλλὰ πρὸς 'Ακινάκου καὶ Ζαμόλξιδος, τῶν πατρῴων ἡμῖν θεῶν σύ με, ὦ Τόξαρι.

1) Gradivumque patrem, Geticis qui praesidet arviss. (Aeneida III. 35).

2) Dacos autem et Moesos et Thracas in tantum bellicosos semper fuisse manifestum est, ut ipsum Martem fabulae apud eos natum esse confirment. (I. 28). Vezi şi **Iordanes: De reb. Get.** V.

3) Trist. V. 3. 21.

4) Cartea V. 7.

Deci iarăş din aceeaş confuziune a Tracilor sudici cu Geții din nordul Dunării îl socoteşte Rösler, după indicaţiunile lui Herodot, pe Ares drept un „getischer Zalmoxis" [1]) şi Tocilescu, după aceleaşi indicaţiuni, ca pe un alt zeu al Geților [2]).

Cât despre existenţa zeului trac Sabazios, la Daco-Geţi, nici nu poate fi vorba [3]).

b) **Alte zeități atribuite Daco-Geților de autorii moderni.**

Cotys. Tocilescu e de părere că, în mitologia getică, trebue să fi luat parte și zeița tracă, Cotys[4]). Dar și această ipoteză, neavând motive serioase pentru a se susţine, nu va avea multe zile. Vom trece însă la o altă divinitate femenină, ce se atribue mai stăruitor Daco-Geților și care pare a prezenta mai mult interes. Aceasta e zeița Bendis.

Marea Zeiță. Deși isvoarele literare nu ne fac cunoscut la Geți adorarea nici unei divinități femenine, totuș Pârvan crede că Geții, și mai ales poporul de jos, au primit cultul principal al vechilor locuitori, cari au fost aci înaintea Geților, ce era închinat Marei Zeițe a rodirii, creației [5]).

Când Sciții au venit în aceste părți, au dat peste această divinitate a regiunilor noastre și au identificat-o cu divinitatea lor femenină: Anaïtis [6]), provocând o oarecare turburare, deși trecătoare, în concepţia uraniană a Daco-Geţilor, prin noul caracter al chtonicei Anaïtis, alăturat Marei Zeițe [7]).

Presupune apoi ca zeița aceasta ar fi asemănătoare Dianei Regina, divinitatea clasică a epocei romane, care nu e decât

1) **Romänische Studien.** Leipzig 1871. p. 59.
2) Op. cit. pag. 691.
3) Comp. **Rösler** op. cit. p. 58; **Horovitz** op. cit. p. 17 etc.
4) Op. cit. p. 692.
5) **Getica** p. 295.
6) Ibid. p. 774.
7) Ibid. p. 456.

'Αρτέμις βασιληΐη[1]), Bendis, zeița tracică lunară despre care Herodot ne da ştiri că era adorată, de femeile din Tracia, ca o divinitate de origină nordică [2]).

Iar dacă era adorată în Dacia şi ca Hestia [3]), e foarte explicabil, crede Pârvan, pentrucă „se potrivea foarte bine cu caracterul farmacologic al „Dianei", care prin practicele nocturne la „vatra" casei şi cu „focul" veşnic viu în vatră, era de fapt în aceeaş vreme şi „Vesta" [4]).

Probabil că şi acest caracter farmacologic al Dianei, al Marei Zeițe, l'a hotărât pe V. Pârvan să afirme că această zeiță a fost adorată şi la Daci.

Daco-Geții posedau o medicină populară renumită; Dioscoride [3]) şi alți medici greci ne dau diferite nume daco-getice de plante medicale. Intre aceste plante medicale lua parte, desigur, şi cânepa. Cu sământa de cânepă se fumegau Geții în diferite boli, ce se manifestau cu temperatură [5]) — obicei ce există şi azi la țăranii noştri, înlocuindu-se în lipsa cânepii cu făină de grâu sau cu mălai. Această fumegare unii n'au înțeles-o şi au socotit-o ca un fel de narcotizare [6]) a Daco-Geților în lipsa vinului, sau altor băuturi.

Şi Densuşianu enumără, pe lângă principalele divinități ale Dacilor, alături de Kerus (cerul), o divinitate femenină, pe Terra, (pământul) care se numeşte Mâ sau Mater, crezând că simulacrele acestei mame a zeilor ar exista şi astăzi sub nu-

1) **Getica**, p. 163, 739. **Contrib. epigr. la istoria Creşt. daco-roman** p. 120 seqv.

2) Cartea IV, 33.

3) **Diodor** I. 94. 2. Vezi mai sus pag. 25.

4) **Getica** p. 164.

5) A se vedea despre Dioscoride şi numele plantelor daco-getice: **Tocilescu** op. cit. p. 562 seqv.

Αἱ δὲ γυναῖκες αὐτῶν ὕδωρ παραχέουσαι κατασώχουσι περὶ λίθον τρηχὺν τῆς κυπαρίσσου καὶ κέδρου καὶ λιβάνου ξύλου, καὶ ἔπειτεν τὸ κατασωχόμενον τοῦτο παχὺ ἐὸν καταπλάσσονται πᾶν τὸ σῶμα καὶ τὸ πρόσωπον...(Herodot. cartea IV. 75.3).

6) **Mela** II. 2. (Vezi mai jos, pag. 50 n. 1).

mele de Babe, denumire care ar însemna „bunică" sau „mama mare". Ba chiar şi susţine că poporul o confundă în zilele noastre cu Maica Domnului [1]).

Sunt de părere însă, că Marea Zeiţă, cu toate afirmaţiunile acestea, nu a fost la Daci decât un geniu bun al pământului. Nu s'au găsit încă motive puternice de a se susţine că tracica divinitate femenină a făcut parte din religiunea lor oficială. Mai de grabă s'ar putea zice, cu indicaţiunile ce ne stau la îndemână până acum, că această fiinţă exista numai în credinţele populare geto-dace.

Pământul era pentru Get, care avea ca ocupaţie principală agricultura, ca o mamă bună, care-l hrăneşte şi-i dă cele necesare vieţii. Credinţă care se întâlneşte până astăzi la poporul nostru de jos. Pământul pentru el este sfânt. „La pământ să baţi mătănii şi să te închini, să-l săruţi, că pământul ne hrăneşte şi ne ţine" [2]).

Iar dacă întâlnim obiecte archeologice, ce trădează cultul Marei Zeiţe, în neolitic (înainte de 1400 a. Hr.) şi mai ales în epoca de bronz [3]) (între anii 1400—700 a. Hr.), nu însemnează că această zeiţă conta, în mod sigur ca o divinitate la Daco-Geţi. Chiar dacă ar fi fost prea puternice influenţele ce ar fi venit în favoarea ei din toate părţile, Daco-Geţii, fiind un popor care ţinea cu deosebită tărie la datinele sale şi obişnuiţi, prin natura aşezării lor, la tot felul de influenţe, au putut înfrunta orice influenţă străină. Dar mai ales în această materie, dacă admitem părerea lui Pârvan, că acest cult al Marei Zeiţe a rodirii se găsea şi la vechii locuitori [4]), repu-

---

1) Op. cit. p. 249.

2) **Gh. F. Ciauşeanu: Superstiţiile poporului român.** Bucureşti 1914 pag. 7.

3) **Pârvan. Getica** p. 739.

4) Pârvan face deosebire între Daco-Geţi şi vechii locuitori ai ţinuturilor carpato-danubiene, pentrucă după cercetările sale nu se ştie încă dacă Daco-Geţii au locuit dela început aceste ţinuturi. In decursul timpurilor pe aci s'ar fi perindat valuri de popoare, aproape în fiecare epocă. Geţii s'ar putea pretinde că au locuit aceste ţinuturi cu siguranţă numai de pe

dierea ar fi fost cu mai puţină greutate, pentrucă se obişnuiseră cu asaltul acestei zeiţe, încă din vechime. Un exemplu destul de elocvent ne dă tot Pârvan, cu Anaïtis a Sciţilor, care a dispărut de pe aici odată cu valul lor [1]). Insă în privinţa existenţei Zeiţei rodirii, la vechii locuitori ai acestor ţinuturi, e mai lesne de crezut că şi la aceştia era socotită tot ca un geniu bun al pământului.

Pe lângă acestea, obiectele archeologice în cauză nu pot fi de provenienţă getică. Daco-Geţii nu îngăduiau, după cum vom arăta şi mai jos, reprezentarea sub nici o formă a divinităţii lor. Marile mişcări de popoare, ce au început de pe la 1600 a. Hr. din Asia centrală către vest [2]), ne pot lămuri asupra existenţei acestor obiecte prin părţile noastre. Abundenţa lor mai cu seamă în epoca de bronz [3]) ne îndeamnă să stăruim şi mai mult în bănuiala noastră. Prin sec. IX a. Hr. încep năvălirile scitice [4]). Aceşti Sciţi, venind cu o civilizaţie grecească din nordul Mării Negre, aduceau şi tot felul de obiecte între cari intrau şi acele ale Zeiţei pământului, ce erau primite cu bucurie de Daci, ca având o oarecare apropiere de sufletul lor, iar nicidecum că era considerată ca o divinitate a lor tracica Bendis, chiar sub numele de Marea Zeiţă. Ei n'au aşezat-o niciodată lângă zeul lor Zalmoxe [5]). Nici un scriitor nu ne confirmă existenţa acestei zeiţe la Daco-Geţi. Toate păsurile şi toate cererile sale, Getul şi le îndrepta către Zalmoxe, întocmai după cum ne referă Herodot.

---

la anul 1400 a. Hr. Contrar deci părerilor d-lui I. Andrieşescu, care mai înainte susţinea continuitatea şi unitatea culturei sud-est europene prin marea massă a Tracilor (**Contribuţiuni la Dacia înainte de Romani.** 1912 p. 120 seqv.).

1) **Getica**, p. 456.

2) Ibid. pag. 3.

3) Ibid. p. 739.

4) Ibid. p. 4.

5 Răposatul Pârvan, într'o conferinţă ţinută la Universitatea din Bucureşti, afirma că Zalmoxe a avut tovarăş femenin în persoana acestei zeiţe Bendis, tocmai în perioada romană. (A se vedea ziarul „Neamul Românesc" din 12 Febr. 1926).

Zeii Cabiri. Prin ţinuturile daco-getice mai întâlnim, în acelaş chip, şi prezenţa Zeilor Cabiri, sau Cavalerilor traci.

Aceşti zei, numiţi şi Cavalerii danubieni, apropiaţi de multe ori cu Acvinii şi Dioscurii, au avut un cult foarte răspândit, ceeace a determinat pe mulţi să le închine studii speciale [1]).

V. Pârvan face distincţie între Cabirii sudici şi Cabirii din vremea romană, Cavalerii danubieni, cari ar avea o origină iraniană [2]). Admite şi legătura ce o face Rostovtzeff [3]) între aceşti Cavaleri danubieni şi Martea Zeiţă [4]).

Dându-le un caracter uranian, Pârvan e de părere că aceşti zei au existat şi la Daci. Au existat ca nişte zei cereşti, fără acel cult misterios, ce se obişnuia numai la Cabirii din sud. Cabirii din Dacia, Cavalerii danubieni, sunt zei ce străbat văzduhul şi stăpânesc furtunile, însă ca zeu suprem rămâne tot Zalmoxe [5]).

Dar şi în aceşti zei, veniţi prin părţile noastre pe căile comerciale, Dunăre şi Mare, sunt înclinat a vedea acelaş proces ce s'a petrecut cu Marea Zeiţă.

Cabirii s'au impus Geţilor prin caracterul lor răsboinic, prin ideia nemuririi, ce o reprezentau, deci tocmai prin acele note caracteristice Geţilor. N'au fost însă nici odată adoptaţi de aceştia ca zei, ci s'au socotit numai ca fiinţe supranaturale, care

---

1) **Fréret: Mamoires de l'Académie des Inscriptions.** I série XXIII p. 43 segv.; **Creuzer: Symbolic und Mytologie der alten Völker.** II 382 seqv. 283 seqv.; **O. Müller: Prolegomena zu einer wissensch. Myth.** p. 146 seqv.; **Schelling: Ueber die Gottheiten von Samo-trake.** Stuttgard. 1815; **Gerhard: Griech. Myth.** par. 166—167; 177 seqv., etc.

Creuzer le dă Cabirilor o origină feniciană. Şi pare a avea dreptate. Chiar etimologia cuvântului e de partea sa. Numele de Καβείροι, Καβήροι e derivat în linie dreaptă din pluralul ebraico-fenician «Kabirim» însemnând: „puternici", sau „cei tari". De aceea cei vechi îi numeau: θεοὶ μεγάλοι, θεοὶ δύνατοι.

O. Müller crede însă că leagănul cultului cabiric ar fi în Beoţia.

2) **Getica** p. 156.

3) **Une tablette votive thraco-mitriaque de Luvre.** (Mem. prez. par divers savants. Tom XIII part. II, Paris 1923).

4) **Getica** p. 15.

5) Ibid. p. 521.

îmboldeau imaginaţia populară în făurirea a fel de fel de povestiri minunate, a *basmelor*.

Zânele apelor. E foarte natural ca Daco-Geţii, cari îşi aveau locuinţele mai mult în jurul apelor, să fi avut şi aceste credinţe în existenţa zânelor apelor. Dar şi cultul apelor face parte tot din domeniul credinţelor populare.

Dealtfel isvoarele, râurile şi în genere apa a fost socotită la toate popoarele ca un element curat şi purificator ca şi focul. Aufidius Modestus afirmă că şi Dacii nu începeau nici un răsboi „înainte de a fi luat apă în gură din Istru, în chip de vin sfânt, şi a fi jurat că nu se vor întoarce în ţară decât după ce vor fi tăiat pe duşmani" [1]).

Şi astăzi, în credinţele populare, apele îşi au un loc de seamă. Aşa numita „apă neîncepută" e întrebuinţată în o mulţime de leacuri. Deasemenea există şi credinţa în Zânele apelor, numite Ştime [2]), care ar fi de o răutate neîntrecută. Ele cer chiar sacrificii omeneşti [3]).

Toate aceste influenţe streine, cari cu timpul au isbutit să formeze obiceiuri şi credinţe în rândul poporului de jos dacogetic, nu au avut însă puterea să sdruncine **monoteismul lor. Getul a rămas întotdeauna credincios unicului său zeu.**

Getul monoteist

1) ...quam de Istro certum modum haurientes ore in modum sacri vini jurarent, non se ad patriae sedem regressuros, nisi hostibus caesis. (Cit. din **Commentarius in Virgili Georg.**, II. 497 de **Iunius Phylargirius**).

2) **Const. C. Duculescu**, în articolul său: **„Religiunea Gepizilor"**, înserat în **Anuarul Institutului de istorie naţională** (III. Cluj 1926, p. 36)), afirmă că această credinţă în Iele şi Ştime ar fi o rămăşiţă gepidă.

3) **Ciauşeanu.** Op. cit. p. 205 seqv. A se vedea Ibid. şi pag. 86 asupra obiceiului Caloianului.

SPIRITUALISMUL DACO-GETIC

Reprezentarea divinității. De un foarte mare ajutor a fost pentru Get, în păstrarea credinței sale față de zeul său unic, neadmiterea unei reprezentări antropomorfe a divinității.

Geții, ca și frații lor indo-europeni, Celții și Tracii, nu dădeau zeului lor chip cioplit. In această privință au fost chiar mai tradiționaliști decât Tracii și Celții [1]. Deaceea nu vom întâlni la Geți nici statuia zeului lor, Zalmoxe, și nici măcar temple [2].

Singura reprezentare plastică la Daco-Geți e simbolul lor național, balaurul cu cap de lup și trup de șarpe.

Pârvan dă acestei reprezentări a balaurului dacic, o explicare ce pare a fi foarte aproape de adevăr [3].

Acest *draco* ar fi reprezentarea unui demon al văzduhului, care, ca și smeul din basmele poporului nostru, sboară peste munți și ape, vărsând foc și pară și băgând spaima în locuitori.

Iar faptul că zei Cavaleri poartă în suliță un asemenea balaur precizează și mai mult în ce fel era socotit acest monstru, care

---

1) Cf. **Pârvan. Getica** p. 639.

2) Ibid. p. 624.

3) Chestiunea originii acestui balaur, care pe Columna Traiană e reprezentată cu capul de lup și trupul de șarpe, e destul de complicată.

Pârvan îi dă o origină prescritică (Getica p. 337), pentrucă lupul e reprezentat într'o poziție ofensivă, aceste reprezentări feroce găsindu-se în arta asiro-babiloniană (Getica p. 519—520).

Dar aceasta numai în ceiace privește **capul de lup.** Cum rămâne însă cu **coada de șarpe?**

Tocilescu (op. cit. p. 716) dă atenție tocmai acestei părți din reprezentarea draconului: cozii de șarpe; și astfel caută să facă legătură cu

nu e decât smeul biruit de eroul cavaler, a cărui luptă continuă figurează și în mitologia slavo-română [1]).

După cum am arătat mai sus [2]), balaurul acesta, cu coadă ce fâlfăe în bătaia vântului, avea rolul de a deslănțui furtuna. Și pentrucă era socotit ca o ființă furioasă [3]), care provoacă turburarea liniștei, era urmărit de zeul trăsnetului, Zalmoxe, — mai târziu și de eroul Cavaler — cum și de Geți, pe timpul furtunei, aruncând cu săgețile în nori. Așa că acum se înțelege și mai bine credința greșită a lui Herodot cu privire la aruncarea acestor săgeți de către Geți. Dar totodată nu mai putem primi nici părerea lui Pârvan, că Zalmoxe ar deslănțui uraganul [4]).

Geții au fost atât de credincioși ideii lor asupra reprezentării divinității încât, chiar în timpul ocupației romane, când aveau imboldul, atât de intens, al adorării chipului cioplit nu au primit reprezentarea zeului lor decât numai sub numele zeilor streini.

Astfel, în inscripțiile din această vreme, întâlnim în Dacia pe Hercules Invictus, socotit de Poinssot [5]) ca o divinitate dacică vindecătoare, care nu e decât Zalmoxe sub acest atri-

---

vechile culte ale șarpelui, arătând cauzele adoptării lui la Daci, între cari ar fi mai de seamă faptul că șarpele, prin învierea sa din starea de amorțire, Primăvara, ar întări dogma vieții viitoare.

Pârvan, oprindu-se la capul de lup, deduce însă că aci ar fi „un sincretism religios în legătură cu alte concepte mai complicate" (Getica p. 520).

Dar părerile se evidențiază și mai mult când se fixează caracterul acestui simbol. Pârvan îl socotește ca un demon al văzduhului (p. 520, 161 n. 1, 641), pe când Tocilescu de un caracter chtonic (Op. cit. p. 717).

1) **Pârvan: Getica** p. 641.

2) Pag. 34.

3) Pentru caracterul furios al draconului, Daco-Geții întrebuințau chipul acestuia ca simbol, ca steag național, care, prin șuerătura ce o provoca în bătaia vântului și înfățișarea sa, speria pe vrăjmași și îi îmbărbăta pe Geți la luptă.

4) **Getica** p. 520 seqv.

5) **Mem. de la Soc. Naț. des Antiq. de France** LX. 1901 p. 342 și urm.

but roman, iar nu o altă divinitate getică, după cum crede acelaş Poinssot [1]).

Deasemenea îl găsim reprezentat pe Jupiter, zeul suprem roman, într'un stil deosebit, apropiat de gustul daco-getic [2]), în chipul căruia socotim că era adorat Zalmoxe.

Dar aceste cazuri sunt foarte rari. Zeul getic era adorat fără intervenţia unui chip cioplit. Toţi idolii şi obiectele găsite în părţile noastre nu sunt decât importaţiuni streine, ce n'au putut schimba nimic din credinţa religioasă a strămoşilor noştri. Au putut servi, cel mult, ca talismane ce treceau, în credinţele populare, drept apărătoare contra nenorocirii, iar nicidecum ca obiecte de cult [3]).

Viaţa viitoare. Refuzul reprezentării divinităţii, prin chip cioplit, la Daco-Geţi, se explică şi completează cu concepţia acestora asupra vieţii viitoare. Cei ce trec din această viaţă trebue să părăsească chipul trupului, învelişul de carne, distrugându-l prin foc. Tot ce e trecător are imagine şi e supus distrugerii. Numai sufletul, care nu are imagine, nu e trecător. El e nemuritor [4]). Deaceea distrugerea trupului nu contează. Din contră, face posibilă trecerea sufletului în anturajul lui Zalmoxe [5]). De aci acel „appetitum maximum mortis", atribuit Dacilor de Martianus Capella [6]). Mai mult, Geţii nu între-

1) Cf. **Pârvan. Getica** p. 145.

2) Ibid p. 639.

3) Cf. Ibid. p. 641.

4) Prin urmare nu poate avea loc la Daci concepţia pitagoreică cu privire la reîncarnarea sufletului — metempsichoza — cum susţine **Erwin Rohde.** (Psyché. Payot. Paris 1928 p. 288). Pentrucă această concepţie e cu totul străină de felul de a înţelege Dacul viaţa viitoare. Când se ştie că Daco-Geţii, în râvna lor spre desăvârşire, căutau să se elibereze de învelişul de carne, de unde şi ascetismul la preoţii lor (vezi pag. 59 a acestei lucrări), ar fi un non sens şi admiterea metempsichozei. Iar în cât priveşte motivele de care se serveşte Rohde, acestea au o altă explicaţie.

5) **Teohari Antonescu** crede că mântuirea prin moarte e o concepţie cabirică care, în urmă, — fără să înţelegem cum poate să conceapă cineva aşa ceva — trecu la Creştini. **(Cultul Cabirilor în Dacia.** Bucureşti 1899. p. XIV).

6) Cartea VI. p. 224. Ed. Eysenhardt. Lipsiae 1866.

buinţau nici cuvântul „a muri". „Ei socotesc că *nu mor*, ci dacă au răposat, *merg la zeul lor*, Zalmoxe", zice Herodot.

Deaceea, când Getul îşi vede patria în pericol şi nu mai poate fi salvată, se sinucide [1]). Şi acest fel de a muri, dar mai cu seamă moartea în răsboiu, după cum ne referă Iulian, era cea mai onorabilă. Iar soţia, când îi moare soţul, deasemenea se sinucide [2]).

Curajul sinuciderii la Geţi provine din dispreţul vieţii pământeşti şi credinţa puternică în viaţa viitoare, care era concepută ca eternă. Viaţa de aci era privită cu atâta indiferenţă de Geţi, încât, după afirmaţia lui P. Méla, pentru ei „emori... melius esse quam vivere" [3]).

Această indiferenţă nu era însă de acel caracter pesimist, ce se întâlneşte la cei sătui de viaţă sau lipsiţi de orice speranţe. Felul de a privi viaţa pământească de Daco-Geţi era motivat de înrădăcinata lor credinţă în viaţa de dincolo. Ei erau convinşi că sufletele, după părăsirea trupului, „ad beatiora transire [4]).

Aşa îşi şi găsesc explicaţia câteva obiceiuri la Geţi, confirmate de acelaş Mela, că „la unii dintre aceştia se plânge pentru naşterea şi soarta noului născut, în timp ce, din contră, se celebrează înmormântările, ca sărbători solemne şi sacre, prin cântări şi desfătări" [5]).

Dealtfel, credinţa în viaţa viitoare avea răsunet în toată viaţa socială a Getului. Dar, aceste obiceiuri [6]) merită atenţie şi

---

1) Regele get, **Dapix,** când s'a văzut trădat şi fără nici o posibilitate de biruinţă, s'a sinucis cu toţi ai săi (Dio Cassius LI 26). **Decebal,** întocmai s'a sinucis cu toată suita sa (Ibid. LXVIII. 14).

2) Vezi **Pârvan Getica** p. 147. La Traci, a se vedea **Herodot,** V. 5; **Mela** II 2.

3) II. 2.

4) Ibidem.

5) Ibidem: „lugentur apud quosdam puerperia, natique deflentur; funera contra festa sunt, et, veluti sacra, cantu lusuque celebrantur".

6) **Herodot** observă că un grup din Tracia, **Trausii** (Τραῦσοι) au obiceiuri cu totul aparte de ceilalţi Traci. **Pârvan** a arătat că aceşti Trausi sunt Geţi (**Getica** p. 35 şi 231), bazându-se şi pe câteva obiceiuri ale lor în

pentrucă luptă în defavoarea admiterei desfrâului şi vieţii orgiastice la Daco-Geţi.

Dacii, popor de săteni aşezaţi, orientaţi în viaţa lor simplă de principii aşa de înalte, de care se minunau Grecii, şi înzestraţi cu o cuminţenie populară surprinzătoare, nu admiteau orgismul Tracilor de sud [1]) şi nu puteau suferi nici chiar luxul exagerat al acestora.

Cântările şi desfătările veneau în viaţa Getului în legătură cu modul de a înţelege el viaţa. Convinşi de nimicnicia vieţii de aci şi de fericirea eternă ce-i aşteaptă dincolo, Daco-Geţii cântau şi se desfătau la moartea rudelor şi a prietenilor lor.

---

legătură cu naşterea şi moartea rudelor, ce ne amintesc pe nemuritorii Geţi.

Iată ce ne spune **Herodot** despre aceşti Trausi: „rudele de aproape se strâng împrejurul copilului născut de curând şi acolo plâng şi gem de relele ce are el să le îndure, discutând despre nenorocirile omeneşti; din contră, punând răposaţii lor la pământ, se înveselesc şi sărbătoresc, gândindu-se de câte rele a scăpat acesta şi în ce fericire sunt aşezaţi" (Cartea V. 4).

1) Daco-Geţii erau un popor mult mai liniştit decât Tracii de sud. In diferitele lor obiceiuri, la sfârşitul praznicilor sau după învingerea duşmanului, e drept, aveau loc şi dansuri, la care luau parte şi regii (Vezi **Xenoph. Anab.** VII 3,33 cf. **Pârvan: Getica** p. 144) totuşi aceste serbări nu aveau caracterul destrăbălat al celor de sud. Beţia şi destrăbălarea atribuită Geţilor, de unii autori (**Xenopol** op. cit p. 79; **Meteş** op. cit. p. 5. **Rösler, Tomaschek** etc.) e fără nici un temeiu.

Fără îndoială, Daco-Geţii au întrebuinţat vinul. **Strabo** ne vorbeşte despre cultura viţei de vie la Geţi, cultivată intens pe vremea lui Burebista şi că preotul acestora, Deceneu, care trăia în acel timp, i-a convins pe Daci ἐκκόψαι τὴν ἄμπελον καὶ ζῆν οἴνου χωρίς (Strabo VII. 3.11).

Totuş s'a putut întâmpla ca nordul muntos, după cum ne indică **Pârvan** (**Getica** p. 137), să nu fi cunoscut vinul, ceeace ne confirmă şi **Pomponius Mela** prin cuvintele „vini usus quibusdam ignotus" (II 2).

Dar în legătură cu această chestiune, tot Mela, în continuare, aminteşte despre întrebuinţarea unor narcotice;... „epulantibus tamen ubi super ignes, quos circumsident, quedam semina sunt, similis ebrietati hilaritas ex nidore contingit" (ibid).

S'ar părea deci, din acest adaos, că Geţii îşi satisfăceau dorul de spirtoase, în locurile unde nu ajungea vinul, cu fumul îmbătător al acestor seminţe. Acest obiceiu getic însă, ce nu-l înţelegeau streinii, nu are nici o

La sacrificarea soţiei pe mormântul bărbatului său, deasemenea cântau [1]).

Cântările lor aveau un rol de înălţare spirituală, potrivit momentelor şi concepţiilor de care erau animate. Aşa îşi are rostul şi mânuirea instrumentelor muzicale de către preoţi [2]), a căror conduită, după cum vom vedea mai jos, nu le permitea o deviere în sensul vre-unei destrăbălări. Aceştia se foloseau de cântece şi în activitatea lor pastorală, pentru vindecarea rănilor spirituale.

Socrate (ne spune Platon în Χραμίδης) vorbeşte despre un remediu învăţat dela preoţii lui Zalmoxe, care constă, pe lângă câteva erburi, şi din unele cântece. Erburile se întrebuinţau pentru vindecarea trupului iar cântecele pentru vindecarea sufletului [3]).

Dar pentru a-şi avea efect, tratamentul începea cu cântecele. Pentrucă trupul nu se poate însănătoşi pânăce nu va fi mai întâi sufletul sănătos: ἂν μὴ τὴν ψυχὴν πρῶτον παράσχῃ τῇ ἐπῳδῇ ὑπο σοῦ θεραπευθῆναι. (157. A).

Observăm deci că Daco-Geţii aveau o concepţie opusă maximei materialiste latine: *mens sana in corpore sano.*

Dealtfel, acest spiritualism înalt a fost cel mai mare sprijin, pentru bietul Get, în înfruntarea necazurilor hărăzite de soarta sa. Ideea de nemurire a fost singura mângâiere pentru înţeleptul şi statornicul popor geto-dac, amărît şi jefuit de atâtea neamuri, care au căzut pe capul său, în decursul timpurilor.

---

apropiere cu presupunerea lui Mela. Fumegarea aceasta, după cum am amintit şi mai sus, era unul dintre leacurile daco-getice întrebuinţate contra răcelii.

Şi viaţa de familie daco-getică era cu mult mai înaltă decât cea a Tracilor de sud. Poporul get era monogam. (Vezi Pârvan: Getica p. 147). Deaceea Strabo ne spune că: τοὺς ἀγύνους τῶν Γέτων εὐσεβεῖς νομίζεσθε. (VII. 3.4). Nici nu se putea ca şi aci ideile lor religioase să nu-şi aibă înrâurirea lor.

1) **Steph. Bizant.** Vezi mai jos pag. 57 nota 1.

2) **Iordanes. De reb. Get.** X. 65.

3) θεραπεύεσθαι δὲ τὴν ψυχὴν ἔφη.... ἐπῳδαῖς τισί (157. A.). Puterea acestor τῶν Ζαμόλξιδος ἐπῳδῶν am văzut mai sus cum era invocată şi de Iulian într'un discurs către Salustiu.

Credinţa Daco-Geţilor în nemurire nu a fost contestată de nimeni. A fost însă explicată în felurite chipuri.

Astfel, Tomaschek crede că îşi are origina în observarea morţii şi învierii periodice a naturii [1]), făcând din religiunea geto-dacă o adorare a zeului naturii, Zalmoxe [2]), pe lângă care luau loc, desigur, şi alţi zei [3]).

Creuzer e de părere că focarul acestei concepţii a fost în Tracia, ţara lui Orfeu, de unde apoi s'a propagat şi în ţinuturile Geţilor din nordul Dunării.

Aci a fost adusă de Zalmoxe, însă împrumutată de acesta din Egipt. Iar Egiptul are ca sursă a acestei concepţii a nemuririi tot pe Orfeu [4]). Deci, zice Creuzer, Zalmoxe a fost un discipol al lui Orfeu.

Xenopol socoteşte deasemenea că origina acestui principiu fundamental în doctrina lui Zalmoxe, nemurirea, e tot în Tracia, luată din cultul lui Dionisos-Sabazius [5]).

Nu prea departe de această părere sunt şi teoriile lui Gawril Kazarow. Acesta, luând ca punct de plecare o afirmare a lui Schroeder [6]), că religiunea hyperboreană a avut ca origină pe cea tracă, găseşte că între credinţa hyperbo-

1) Op. cit. II p. 63.

2) „Verehrung des Naturgottes „Ζάλμοξις". **Die alten Thraker** I. p. 94. **In Sitzungsberichte der Keiserl. Acad. der Wiss.** Wien. vol. 128.

3) **Tomaschek** confundă pe Daci cu Tracii de sud.

4) „Die Lehre der Seelenfortdauer und der Unsterblichkeit des menschlichen Geistes war bei den Hellenen an die Bacchischen Mysterien geknüpft, deren sehr alte Hauptsitze in Thracien waren, durch Orpheus in früher Vorzeit dahin gelangt. Von hier aus aber mögen sich dieselben auch nordwärts in die Niederungen der Donau und in die Sitze der sogennanten Schyten verbreitet haben; und es wäre Zamolxis in diesem Sinne ein Orphiker zu nennen, wie der spätere Pythagoras. Denn beide schöpften aus derselben Quelle alter Aegyptischer Ueberlieferung, die an ihrer Spitze den Namen Orpheus trägt, beide empfingen hier die Lehre von der Seelenusterblichkeit, und pflanzten dieselbe in scenischen Darstellungen und Mythen, deren höherer Sinn nur dem Eeingeweiheten gekannt war, auf die Nachwelt fort". (**Symbolik und Mythologie der alten Völker** p. 298).

5) **Op. cit.** p. 97. A se vedea şi **Tocilescu** op. cit. p. 672 seqv.

6) **Arch. für Religionswiss.** VIII. 1904. p. 69.

reană şi nemurirea daco-getică ar fi o asemănare ce „sare în ochi" [1]).

Dealtfel Schroeder a încercat, mai înainte, să indice o presupusă analogie între zeul trac, ce se adoră la Hyperborei şi Zalmoxe, sau Dionisos [2]).

Divergenţa părerilor asupra nemurirei la Daco-Geţi îşi are ca o primă cauză felul diferit de a înţelege divinitatea lor [3]).

Tomaschek am văzut că îl socotea pe Zalmoxe ca un zeu al naturii.

Creuzer vede în el un personaj care a călătorit în Egipt, un profet în piele de urs, cum va fi mai târziu şi Silene [4]) un profet în piele de lynx, care învăţa poporul despre relativitatea acestei vieţi. Religiunea daco-getică — în genere vorbind — n'ar fi decât un inel de legătură între religiunile orientului şi cele celtice şi scitice.

Iar Kazarow ajunge la rezultatele sale nu după un studiu serios, care să conducă la rezultate ce se pot accepta, ci a crezut dela început că e bine să facă din zeul getic un zeu chtonic, „ein Gott der Unterwelt" [5]), cum se exprimă acest

1) **Klio**. 1912 XII. p. 357—358.

2) Cf. Ibidem.

3) In general, părerile celor moderni, asupra zeului getic, îşi iau ca isvoare tocmai mărturiile pline de evhemerisme greceşti ale scriitorilor antici.

Aşa **W. Frochner** îl socoteşte pe Zalmoxe ca „un homme d'une intelligence supérieure" care s'a impus în Dacia prin cunoştinţele sale asupra schimbărilor atmosferice şi în magie, căpătate în călătoriile ce le-a făcut în Grecia şi în Egipt (**La Colonne Trajane**. 1865 p. 32, 35).

Tot aşa **Mommsen** (**Römische Geschichte** III. 303, 304 Edit. VI-a Berlin 1875), **Chardon de la Rochette** (**Melanges** vol. I. p. 58), îl socotesc pe Zalmoxe un fost legislator.

Iar parte din cei ce au isbutit să nu se lase influenţaţi de aceste evhemerisme, au căzut în alte greşeli. Astfel **I. Grimm** îl alătură pe Zalmoxe de Odin prin analogii siluite. (**Ueber Iornandes und die Geten**. Berlin 1846 p. 25, 47—48) **Filip Horovitz** crede că legenda lui Zalmoxe nu e decât un ecou al unor influenţe elene (**Influenţa elenismului asupra lumei thraco-dacice**. 1927. p. 3, 17).

4) Un personaj vestit al mitologiei greceşti. De origină din Lidia şi Frigia, la început era una din geniile apelor curgătoare. In mitologia greacă, el este unul din acompaniatorii lui Bachus.

5) **Zalmoxis**, în **Klio**, 1912, XII, p. 362.

autor, pentru care se şi sileşte să aducă o mulţime de citate din autorii moderni, dând la iveală o teorie ce pare cu totul încurcată 1).

Desigur, urmărirea în parte a fiecărei teorii — numai din cele expuse aci — spre a fi respinse în mod documentat, va cere deschiderea a o mulţime de chestiuni mărunte, care ar întuneca mai mult claritatea studiului de faţă. Se poate totuş uşor observa falsitatea rezultatelor lor numai din analiza ce s'a făcut, mai sus, asupra vechilor referate, ce au de subiect religiunea daco-getică.

Ar trebui o oarecare insistenţă asupra ipotezei ce susţine că zeul getic a fost de un caracter chtonic, de oarece a fost îmbrăţiată pe lângă Kazarow şi de alţi scriitori moderni 2). Dar pentrucă şi această teorie pleacă dela o presupunere grecească, că Zalmoxe ar fi trăit ascuns într'o peşteră spre a se impune mai târziu Geţilor, pe baza căreia afirmă că zeul getic trebue să fi fost un *demon subpământean*, presupunere cu o temeinicie destul de şubredă, vom trece şi peste această ipoteză, ca având baze false, mai ales că s'a dovedit suficient şi de Pârvan 3) că zeul getic e un zeu al cerului, iar nu un zeu chtonic, aducând motive destul de puternice atât din documentele literare, cât şi din cele de ordin archeologic. Obiecte găsite în pământ, ce datează chiar de prin Bronzul IV (1000—700 a. Hr.) ne confirmă caracterul uranian al religiunei daco-getice 4), având în vedere chiar numai întrucât Geţii le-au primit ca apropinidu-se de modul de a înţelege ei divinitatea, după cum am susţinut şi mai sus, fără să primească întru totul ideile ce le reprezentau aceste obiecte.

Cultul. In cultul daco-getic, ca şi în credinţa în viaţa viitoare, se oglindeşte aceeaş superioritate în înţelegerea chestiunilor religioase. Dealtfel, aceasta e şi natural, de oarece cultul, în genere, trebue să fie în strânsă legătură cu cugetarea reli-

1) Cf. **Pârvan. Getica** p. 151 n. 8.

2) **Tomaschek:** op. cit. II p. 63; **Rohde:** Psiche II^3. p. 28, I^3. p. 161; **Paul Perdrizet: Cultes et Mythes du Pangée** (in **Annales de l'Est** an. XXIV (1910) fasc. 1 pag. 29.

3) **Getica** p. 151 seqv.

4) **Ibid.** p. 317 seqv. 457, 641, 642.

gioasă ce-l provoacă, el nefiind altceva decât exteriorizarea acestei cugetări.

E fapt recunoscut că ,astăzi, e greu de a reda exact din reprezentările cultuale ale vechilor popoare. Nu numai că sentimentele cele mai intime ale acestor popoare, ce sunt despărţite de noi prin atâtea veacuri, au putut pătrunde cu anevoie până în timpurile de acum, dar împărtăşirea acestor sentimente, precum şi exprimarea lor prin dramele rituale, erau atunci îngăduite numai în cercul iniţiaţilor. Divulgarea lor era socotită ca o profanare şi pedepsită foarte aspru. Iar pentru a se putea păstra secretul acestor rituri mistice, desfăşurarea lor se făcea în locuri ascunse, tainice, de multe ori în timpul nopţii.

Faţă cu această lipsă de mijloace, constatată în genere, pentru reconstituirea cultului unui popor din antichitate, se mai adaogă, când e vorba de Daco-Geţi, şi faptul că acest popor nu erà obişnuit să-şi fixeze ideile sale religioase prin material plastic. Am arătat dealtfel şi mai sus că ei nu-şi reprezentau nici divinitatea. Simulacrele de care vorbeşte Densuşianu sunt curate închipuiri. Şi nu le plăceà să-şi reprezinte nici măcar elementele din credinţele populare. Zeii Cabiri şi Marea Zeiţă nu erau repňezentate la Daci în La Tène (300—50 a. Hr.) [1]).

Cei ce n'au observat acest obiceiu al Geţilor — la care ei au ţinut cu îndărătnicie — apelând la orice piatră găsită în aceste locuri, pentru a vorbi ceva despre cultul lor, au sfârşit prin a ne spune că „în nici o parte romană a imperiului culturile (sic) orientale n'au fost atât de răspândite ca în Dacia" [2]).

Ţinuturile locuite de Daco-Geţi, fiind în drumul tuturor neamurilor năvălitoare din orient, natural că se vor găsi aci urmele a fel de fel de credinţe existente în acest orient. Iar după ocupaţia romană, prin năvala în părţile daco-getice a o mulţime de negustori greci, atraşi în acea vreme de starea

1) **Pârvan, Getica** p. 640.
2) **Horovitz,** op. cit. p. 39.

înfloritoare a Daciei, şi mai ales prin aducerea aci de către Romani a seriilor de colonişti, veniţi în cea mai mare parte tot din orient, se poate vedea şi mai mult cine a introdus şi cine practica aceste culte ale divinităţilor orientale.

Aşa că asupra cultului getic, prin care protopărinţii noştri îşi exprimau ideile lor religioase în legătură cu zeul lor Zalmoxe, cunoaştem prea puţin. In tot cazul, trebue să fi fost mult mai spiritual decât practicele cultuale ale altor popoare şi nu se poate susţine că „Die orgiastischen Elemente, die den thrakischen Dionysoscult charakterisieren, fehlen auch im Kult des Zalmoxis nicht" [1]), cum încearcă Kazarow. Pentrucă aşa ceva nu se împăca cu caracterul sobru al Geţilor.

E posibil că în cultul lor să fi luat parte într'o oarecare măsură şi practici vrăjitoreşti. Deceneu era numit de Greci ἄνδρα γοήτα [2]). Şi apoi preotul mai era socotit şi ca medic atât al sufletului cât şi al trupului, după cum s'a văzut la Platon.

Creuzer crede că, la Geţi, cultul consta şi din unele mistere, ce ar fi fost practicate în peşteri „in denen wohl höhere Erkenntnisse in mimischen Dartstellungen mitgetheilt" [3]).

Se admite ca Dacii să fi avut şi un ritual de identificare cu zeul lor. Dar nu se poate pretinde că reprezentaţiile cultuale aveau loc la ei numai în atmosfera tainică a peşterilor. Refugiul preoţilor geţi în peşteri nu avea de scop numai practicarea ceremoniilor lor aci, ci mai mult de a trăi retraşi de lume. Nu-şi are nici o raţiune părerea ca Geţii să fi avut un cult misterios subpământean, când cea mai de seamă parte a cultului lor, trimeterea solului la Zalmoxe, se făcea la lumina zilei.

Au împrumutat Geţii, în cultul lor, şi obiceiuri barbare ca

1) **Zalmoxis** în **Klio**, 1912, XII, p. 362.

2) **Strabo** VII [11].

3) Op. cit. p. 299. A se vedea şi **Rösler : Rom. Stud.** p. 60 ; **Kazarow:** op. cit. p. 362; **Tocilescu:** op. cit. p. 719.

acel al jertfirei soţiei la mormântul bărbatului[1]). Dar acest obiceiu e în concordanţă cu concepţia lor asupra nemuririi. Iar cu timpul a şi dispărut. Mormintele, descoperite până acum, nu ne dau nici o dovadă archeologică sigură de existenţa acestui obiceiu[2]).

Daco-Geţii au fost întotdeauna adânc conservatori. Mai ales în credinţa lor. Obiceiul de a-şi arde morţii confirmă şi mai mult existenţa acestei calităţi a lor. Cu toată influenţa puternică a neamurilor barbare, venite aci, şi mai cu seamă acea a Sciţilor nu a putut să le schimbe obiceiul incinerării[3]). Iar urna era preferată într'o formă străveche, refuzându-se întrebuinţarea atât a amforelor greceşti cât şi a celor celtice, socotindu-se ca impure[4]).

Urnele cu cenuşa mortului erau înmormântate sau dedesubtul caselor[5]), sau în cimitire comune: „câmpii de urne" [6]). Aceste urne erau însoţite uneori cu o cupă şi o cratiţă, ca mortul să aibă din ce bea şi mânca, la banchetul divin din

---

1) Asupra acestui obiceiu ne referă **Ştefan Bizantinul** astfel: νόμος δὲ Γετῶν τὸ ἐπισφάζειν τὴν γυναῖκα τῷ ἀνδρί, καὶ ὅταν ἐπικηρυκεύωνται, κιθαρίζειν (Γετία).

In ceeace priveşte referinţele lui **Mela** (II.$_2$) nu ar fi decât tocmai ceeace povestea **Herodot** (V.5) despre Οἱ κατύπερθε κρηστωναίων. Aceste obiceiuri nu se pot atribui Geţilor din nordul Dunării, pentrucă aceştia nu aveau mai multe femei cari să se întreacă în a se sacrifica pe mormântul soţului decedat.

Chiar în cuvintele lui **Stephanos Byzantinul** de mai sus, se întrevede obiceiul ca Getul să aibă numai o femeie. Cuvântul γυνή este articulat şi la singular «τὴν γυναῖκα» fiind deci vorba de o femee determinată, unică, iar nu de o oarecare, ce putea fi considerată ca luată dintr'atâtea altele.

Cuminţenia şi cumpătarea Daco-Geţilor se manifestă deci şi aci. Deaceea a putut ca un grec ca **Dio Hrisostom** să afirme că „Geţii sunt mai înţelepţi decât toţi barbarii şi aproape seamănă cu Grecii" (La Iordanes. De rebut Get. X.40).

2) **Pârvan, Getica** p. 630.

3) Ibid, p. 366, 632.

4) Ibid. p. 471, 633.

5) Ibid. p. 471.

6) Ibid. p. 457.

cer. Iar podoabele ce trebuiau să însoţească pe mort dincolo, se mistuiau odată cu cadavrul lui pe acelaş rug [1]).

De regulă însă ritul funerar getic nu pretindea aceste obiecte de care s'a folosit mortul în viaţă. In anturajul zeului lor, în viaţa de dincolo, nu putea intra nici un lucru material. Deaceea mormintele daco-getice sunt foarte sărace în inventarul lor [2]). Luxul de a arunca şi podoabele peste rug puteau să şi-l îngăduiască uneori numai cei bogaţi, fără însă vre'un înţeles dogmatic. Chiar cupa şi cratiţa se întâlneau numai întâmplător în mormintele din Bronzul IV şi Hallstattul II [3]).

Cu vremea, prin descoperirile archeologice, vom avea şi alte date asupra ritului funerar la Daco-Geţi. In ţara noastră sunt o mulţime de tumuli, ce nu sunt încă cercetaţi, dintre cari se crede că cei conici par a fi morminte sau monumente funerare. Andrieşescu afirmă chiar că aceşti tumuli formează „singurele isvoare ale timpurilor înainte de istorie" [4]).

Asupra încinerării, din documentele literare, avem câteva cunoştinţe dela P. Mela [5]), care se referă însă la poporul Galilor, şi deşi Daco-Geţii erau în posesia aceleiaş dogme înalte a nemurirei — ceeace a determinat pe unii să bănuiască o înrudire între adânca concepţie daco-getică şi cea druidică [6]) — cred că despre Geţi nu s'ar putea vorbi întocmai, fiindcă aceştia erau mai spiritualişti.

Sacerdoţiul. Informaţiuni ceva mai bogate avem asupra preoţilor daco-geţi, deoarece aceştia au jucat un rol deosebit

---

1) **Pârvan. Getica.** p. 457.

2) Ibid. p. 629.

Ibid. p. 471.

4) **Contribuţiuni la Dacia înainte de Romani,** Iaşi, 1912, p. 23.

5) Gentes superbae, superstitiose, aliquando etiam immanes adeo, ut hominem optimam et gratissimam diis victimam caederent. Itaque cum mortius cremant ac defondiunt apta virentibus. Olim nogotiorum ratio etiam et exactio credidi deferebatur al inferos: erantque, qui se in rogos suorum, velut una victuri, libenter immitterent. (III.2).

6) **Creuzer,** op. cit. p. 299.

în sânul neamului lor. Ei erau numiţi în dreapta Dunării κτίστης [1]) şi la cei din stânga πολίστης [2]).

Clasa preoţească era la Geţi de un caracter moral ce rar se întâlnea la alte popoare. Deaci şi situaţia lor ce li se cree în statul getic, fiind luaţi alături de domnie. Se întâmplă chiar ca marele preot să fie şi rege. Aşa a fost cu Comosicum, care a urmat lui Deceneu şi totodată şi lui Burebista [3]). Pentrucă Geţii erau impresionaţi de situaţia marelui preot pe lângă Zalmoxe. Acesta era în directă legătură cu divinitatea. Indemnurile, prevestirile, învăţăturile şi poruncile preoţilor erau socotite ca date sub inspiraţie divină [4]). Potrivit situaţiei lor, duceau o viaţă curată, chiar austeră. Trăiau necăsătoriţi, nu mâncau vietăţi, aveau în fine o viaţă de sihaştri [5]). Iosif Flaviu îi aseamănă cu secta Esenilor [6]). Deaceea poruncile lor erau întotdeauna ascultate [7]).

---

1) **Strabo** VII. 3.3. Vezi, mai jos, n. 5.

2) **Iosif Flaviu. Ant. Ind.** XVIII, 1.5.22. Vezi, mai jos, n. 6.

3) **Dio Chrisostomos,** la **Iordanes: De rebus geticis** XI: „Decedente vero Diceneo, pene pari veneratione habuere Comosicum... Hic etenim et rex illis, et pontifex ab suam peritiam habebatur, et in sua justitia populos indicabat".

4) Vezi **Strabo** VII.3.5. Această colaborare între marele preot şi rege, provenită şi din respectul pe care regii daco-geţi îl dădeau credinţei lor religioase, i-a împins pe unii, ca pe un Criton, medicul lui Traian în răsboiul cu Dacii, să confunde rolurile acestora şi să afirme că ...οἱ δὲ βασιλεῖς τῶν Γετῶν ἀπάτῃ καὶ γοητείᾳ δεισιδαιμονίαν καὶ ὁμόνοιαν ἐνεργασάμενοι αὐτοῖς, μεγάλων ἤδη ἐφίενται. (Frag. Hist. Graec. IV. 374).

5) ...ἐμψύχων ἀπέχεσθαι κατ'εὐσέβειαν, διὰ δὲ τοῦτο καὶ θρεμμάτων· μέλιτι δὲ χρῆσθαι καὶ γάλακτι καὶ τορῷ ζῶντας καθ'ἡσυχίαν, διὰ δὲ τοῦτο καλεῖσθαι θεοσεβεῖς τε καὶ καπνοβάτας... οἱ χωρὶς γυναικὸς ζῶσιν,οὓς Κτίστας καλεῖσθαι, ἀνιερῶσθαί τε διὰ τιμὴν καὶ μετὰ ἀδείας ζῆν. **Strabo:** VII. 3.3. A se vedea şi **VII. 3.5.**

6) **Antiqv. Iudaic.** XVIII. 1.5. 22. 'Εσσηνοὶ ζῶσι δὲ ουδὲν παρηλλαγμένως, ἀλλ'ὅτι μάλιστα ἐμφερεῖς ὄντες Δακῶν τοῖς Πολισταῖς λεγομένοις.

7) **Strabo** dă o probă de ascultare: „anume au fost convinşi Geţii (de Deceneu) să scoată viile şi să trăiască fără vin". VII. 3.11.

Pentru demnitatea lor, ce o câştigase faţă de popor, preoţii geţi erau întrebuinţaţi şi în solii şi în încheieri de pace, ca acea făcută cu Filip al Macedoniei [1]. Şi se puteau achita foarte bine în aceste misiuni ce li se încredinţau, deoarece clasa sacerdotală constituia, ca şi la alte popoare, pătura cultă la Daco-Geţi.

Pe lângă cunoştinţe de ordin filosofic-religios, posedau şi cunoştinţe practice. Erau şi medicii poporului. Medici iscusiţi chiar. Socrate se minuna de metoda medicală a acestor τῶν θρᾳκῶν τῶν Ζαλμόξιδος ἰατρῶν. [2]

Se ocupau apoi şi cu cunoaşterea semnelor cerului, ca să poată face preziceri, cari aveau mare influenţă asupra poporului.

Preoţii geto-daci, ca şi regii, erau recrutaţi din clasa nobililor [3], cari se numeau pe greceşte πιλοφόρος, *pileati* pe latineşte şi *tarabostes* [4] în graiul indigen [5].

---

1) **Iordanes** op. cit.: „unde et sacerdotes... qui pii vocabuntur, subito patefactis portis cum citharis et vestibus candidis obviam sunt egressi, paternis diis, ut sibi propitii Macedones reppellerunt, voce supplici modulantes". X. 65.

2) **Plato: Chramides.** 156. V.

3) **Dio Hrisost.** la Iordanes. op. cit. c. V.

4) Acest cuvânt înseamnă: purători de bonetă. Nobilii purtau ca o diferenţiere faţă de cei de rând (comati) o bonetă ascuţită şi moale, iar comati se purtau cu capul descoperit. Cu toate acestea să nu se socotească că diferenţa între clasele sociale getice ar fi fost prea mare. Deosebirea se făcea mai mult la încredinţarea dregătoriilor. Incolo toţi aproape duceau o viaţă simplă, patriarhală. E drept că dintre cei bogaţi puteau să-şi permită şi un lux, apropiat de cel grecesc, procurându-şi din orient obiecte de podoabă sau ornamentaţie, dar de obiceiu nu prea făceau uz de ele.

5) Numele indigen ni-l dă **Dio Hrisostom** (la **Iordanes: op. cit.** c. V.) pe care **Pârvan** (**Getica** p. 148) îl traduce cu „domni nobili".

CONCLUZIUNI

Am expus aci într'o formă mai mult de sinteză ceeace cunoaştem cu privire la religiunea protopărinţilor noştri Daco-Geţi. Am văzut atâtea păreri, atâtea interpretări savante, ce se silesc să strângă într'un buchet aceste cunoştinţe. Am întâlnit atâtea străduinţe ce intenţionau să dea o lumină asupra acestei chestiuni. Dar multe din aceste străduinţe, fie de bună credinţă, fie de rea, au rămas zadarnice. Au rămas zadarnice prin rezultatele lor mai mult sau mai puţin depărtate de adevăr.

Şi atât timp cât materialul literar, pentru susţinerea diferitelor păreri, va fi cules deavalma, disparat de text, neverificat din punct de vedere al valorii lui istorice, nu se va ajunge la concluziuni care să rămână. Deaceea am fost siliţi să facem un control al isvoarelor literare antice. Numai prin procedarea aceasta am văzut o eşire din atâtea încurcături, ce s'au creiat de vreme. Ca să vedem bazele părerilor de până acum şi dacă s'ar putea pune altele.

Iar această revizuire a isvoarelor teoriilor, cari de cari mai romanţioase, ne-a folosit mult. Fiindcă am găsit în aceste isvoare o mulţime de invenţii retorico-raţionaliste, lipsite de orice valoare istorică. Totodată ne-a dat firul conducător către alte concluziuni.

Nemuritorii Daci nu au fost nici politeişti nici dualişti, ci ei au crezut din vremurile cele mai vechi până la ivirea Creştinismului numai într'un zeu, Zalmoxe. *Daco-Geţii au fost monoteişti.*

Toate celelalte zeităţi, atribuite Geţilor, sunt provenite sau

din interpretări greșite date isvoarelor literare, sau deduceri grăbite din date archeologice.

Strămoșii noștri n'au crezut nici în Hercule, nici în Cronos, nici în Ares, Cotys, Cabiri, etc. și nici chiar în Marea Zeiță. Toți acești zei și zeițe și toate influențele în materie religioasă, venite din părțile sud-estului, nu au avut puterea să prindă rădăcini aci. Au servit cel mult ca elemente în înjghebarea diferitelor credințe populare. Și aceasta numai când au găsit puncte de contact cu vechile lor concepțiuni religioase.

Zeii Cabiri au fost primiți de Geți — nu ca zei, ci ca ființe supranaturale — fiindcă reprezentau ideia nemuririi, atât de înrădăcinată în spiritul Dacilor. Și apoi caracterul lor răsboinic convenea așa de mult imaginației populare gete! Ce elemente mai potrivite s'ar fi putut găsi pentru făurirea basmelor lor minunate?

Marea Zeiță, deasemenea, a fost îngăduită pentrucă și această zeiță avea multă apropiere de sufletul daco-getic. Geții se simțeau legați de pământul lor mai mult ca oricare alt popor. Dar a fost primită tot numai ca o ființă cu puteri supranaturale, ca un geniu bun al pământului, nu ca divinitate.

Daco-Geții n'au adorat vreodată nici idolii găsiți prin părțile noastre. Reprezentările plastice le-au împrumutat mai mult pentru arta lor decât pentru ideia ce o reprezentau. Acest lucru se poate susține cu atât mai mult cu cât găsim la Geți și refuzul de a-și da zeului lor chip cioplit.

Străbunii noștri, adânc tradiționaliști, au rămas întotdeauna credincioși vechii lor credințe într'un zeu al cerului, într'un zeu ce cârmuește întreaga viață, într'un zeu în anturajul căruia va fi Getul după moartea sa.

Și așa de puternică și de optimistă era credința lor, încât socoteau moartea ca cea mai dorită punte de trecere către zeul lor Zalmoxe. Cu atâta încredere priveau în viața viitoare! Iată de ce, când viața de aci nu o mai putea trăi în mod demn, Dacul și-o curma fără să șovăiască. Iar la răsboiu mergea cu acel curaj neîntrecut, recunoscut și admirat de când începe să-i cunoască istoria.

Divinitatea la Geţi era concepută apoi într'un mod cu totul superior. Nu oricine putea fi primit de Zalmoxe. Trebuia să prezinte o oarecare stare de curăţenie. Solul destinat prin sorţi de a fi trimis la Zalmoxe, dacă nu murea în căderea sa în suliţe, însemna că nu era primit de zeu, pentru starea sa de necurăţenie. Preoţii, slujitorii zeului şi mijlocitorii între oameni şi zeu, trebuiau să aibă o moralitate cu totul deosebită de a celorlalţi muritori.

Prin această concepţie superioară religioasă ne explicăm de ce Dacul era monogam, cumpătat şi fără acel cult orgiastic al sudului dionisiac.

Puritatea de moravuri şi înalta lor concepţiune asupra vieţii şi divinităţii, ce nu se observă la alte popoare, au determinat pe mulţi să afirme că acestea ar fi de origină pitagoreică.

Dar un grec, Hermippus Callimachius, care a dispus de mai multă sinceritate, în cartea I din lucrarea sa Περὶ Πυθαγόρου, din care ne-a rămas numai fragmente, mărturiseşte că Pitagora pe nedrept a fost considerat ca promotor al adâncelor concepţii ce i se atribue, fiindcă acesta ταῦτα δ'ἔπραττε καὶ ἔλεγε, τὰς 'Ιουδαίων καὶ θρᾳκῶν δόξας μιμούμενος καὶ μεταφέρων εἰς ἑαυτόν.

Şi socotesc că, nu numai recunoaşterea faptului că Pitagora şi-a împrumutat principiile sale filosofice dela Traci şi Iudei, dar şi aşezarea de aci, *a Tracilor*—desigur că e vorba de ramura Geţilor din familia acestora — *lângă Iudei*, e *foarte semnificativă*.

CUPRINSUL

Pag.
